

ПОЛТАВСЬКИЙ ДЕРЖАВНИЙ АГРАРНИЙ УНІВЕРСИТЕТ
Факультет обліку та фінансів
Кафедра гуманітарних і соціальних дисциплін

КВАЛІФІКАЦІЙНА РОБОТА

на здобуття ступеня вищої освіти
магістр

на тему: «Регіональні політичні партії в Україні: проблеми становлення і перспективи розвитку»

Виконала: здобувач вищої освіти
за освітньою програмою
Політологія
спеціальності 052 Політологія
ступеня вищої освіти магістр
групи 1
Гарібова А. Й.
Керівник: Приходько С. М.
Рецензент: Барановський Ф. В.

Полтава 2023 року

ЗМІСТ

ВСТУП	5
РОЗДІЛ 1. КАТЕГОРІАЛЬНИЙ АПАРАТ І ПРИНЦИПИ КЛАСИФІКАЦІЇ ПОЛІТИЧНИХ ПАРТІЙ	10
1.1. Поняття і сутність політичних партій	10
1.2. Принципи класифікації політичних партій	19
РОЗДІЛ 2. ПРИНЦИПИ ДІЯЛЬНОСТІ РЕГІОНАЛЬНИХ ПАРТІЙ	25
2.1. Зарубіжний досвід діяльності регіональних політичних партій	25
2.2. Особливості діяльності регіональних партій в Україні	37
РОЗДІЛ 3. РЕГІОНАЛЬНІ ПАРТІЇ: ТЕНДЕНЦІЇ РОЗВИТКУ	48
3.1. Регіональні партій: чи є потенційна загроза сепаратизму	48
3.2. Регіональні партії в Україні: подальші перспективи	57
ВИСНОВКИ	65
СПИСОК ВИКОРИСТАНИХ ДЖЕРЕЛ	66
ДОДАТКИ	71

ВСТУП

Актуальність тематики дослідження. Політичні партії є важливим інститутом сучасних демократичних політичних систем. Їхня функціональна спрямованість і роль у політичному житті пов'язана з моніторингом основних суспільних потреб, інтересів, громадської думки різних суспільних груп і верств стосовно їх реалізації. Далі ця інформація складає основу для виборчих програм, основні положення яких мають трансформуватися у напрями державної політики у разі набуття партіями статусу парламентських. Існує значна кількість критеріїв для класифікації політичних партій. Тривалий час базовим критерієм була ідеологія. Але з часом вона втратила своє значення як головний чинник, що ідентифікує певну партію та відрізняє її від інших

В сучасних умовах такі критерії набувають більш прагматичних засад. Одним із них територіальне поширення діяльності політичних партій. Передумови класифікації партій за принципом центр-регіони історично сягає у XVII-XVIII століття в епоху становлення національних держав. Регіональні партії стали невід'ємним інститутом сучасних політичних систем демократичних країн. Їхня поява та діяльність пов'язана з кількома сучасними політичними процесами. Зокрема, у країнах Європейського Союзу процеси інтеграції відбуваються на різних рівнях. Крім наднаціонального, важливе місце займає регіональний. Регіони держав-членів ЄС активно співпрацюють між собою. Таке співробітництво потребує інституційного забезпечення. Його інструментом виступають регіональні політичні партії. Їхнім основним завданням в сучасних умовах є не просто відстоювання інтересів регіонів, а насамперед розробка оптимальних моделей регіональної політики і просування їх на політичний порядок денний.

Представлена робота присвячена аналізу формування і становлення регіональних політичних партій України. Цей процес був складним і неоднозначним. Певний час регіональні партії висловлювали сепаратистські ідеї і не несли у собі жодного конструктиву. Починаючи з 2000-х рр. і по сьогодні, ці

партії виступають засобом легітимації влади регіональних та місцевих бізнес-еліт на рівні місцевого самоврядування. Але одночасно вони є механізмом стабілізації політичної ситуації в країні. Відбулося чітке розмежування політичної спрямованості загальноукраїнських та регіональних партій. Останні вже склалися як досить впливовий політичний інститут, який, щоправда, не забезпечує публічності у місцевій політиці. Але його присутність слід сприймати як доконаний факт. Тому необхідно на нормативному рівні та у політичній практиці розробляти принципи їх діяльності, щоб вони виконували ті ж функції, що і у демократичних країнах. Саме такою постановкою зумовлюється актуальність роботи.

Зв'язок роботи з науковими програмами, планами, темами.

Дослідження виконано на кафедрі гуманітарних і соціальних дисциплін. В рамках виконання науково-дослідної теми «Консалтингові послуги у формуванні іміджу територіальної громади».

Метою роботи є визначення принципів та механізмів діяльності регіональних політичних партій у демократичних країнах для розробки їх оптимальних аналогів в сучасній Україні

Поставлена мета досягається шляхом реалізації таких **завдань**:

- визначити сутність та функціональну спрямованість регіональних політичних партій у сучасних політичних процесах;
- визначити специфіку класифікації політичних партій за територіальним рівнем їхньої діяльності;
- здійснити аналіз діяльності політичних партій у країнах Західної та Центральної Європи;
- з'ясувати особливості діяльності регіональних партій України на різних етапах, зокрема, їхню участь на місцевих виборах 2015, 2020 років;
- визначити механізми запобігання проявів сепаратизму у діяльності регіональних партій;
- визначити оптимальні організаційні та функціональні форми діяльності регіональних партій в Україні.

Об'єкт дослідження – природа та сутнісні характеристики регіональних партій в демократичних країнах та Україні.

Предмет дослідження – принципи діяльності регіональних політичних партій у контексті забезпечення інтересів.

Методи дослідження були використані з урахуванням визначеної мети і завдань, обраних предмету та об'єкту дослідження. Зокрема, загальнонаукові (аналіз, синтез, абстрагування, узагальнення, індукція, дедукція). Вони дали змогу виявити особливості практичної реалізації електоральних процесів.

Застосування системного та структурно-функціонального методів сприяють розкриттю принципів системної будови електоральних процесів, виявленню їх основних елементів та їхніх функцій. Група порівняльних методів дає змогу здійснити зіставлення типів виборчих систем та моделей електоральних процесів в різних країнах. На основі історичного методу проаналізовано історичний аспект розвитку електоральних процесів в Україні в період незалежності.

Огляд використаних джерел. Проблеми діяльності регіональних партій є важливим напрямом дослідження західної політології. Серед основних дослідників цього напрямку слід відзначити таких: К. Джанда, Р. Дандой, К. Хепборн, Д. Коєв. Вони, зокрема, аналізували їхню електоральну участь і роль у формуванні парламентських коаліцій. Виникнення регіональних партій було зумовлене суспільними розколами, один із яких відбувався по лінії центр-периферія. Ця концепція була започаткована у праці С. Ліпсета та С. Роккана.

Регіональні політичні партії України мають свою специфіку, які відрізняються від своїх аналогів у Європі. Їхня діяльність докладно проаналізована у публікаціях українських політологів М. Кармазіної, С. Пархоменка, Р. Манайла-Приходька. Особливості діяльності регіональних партій у контексті регіональних політичних процесів схарактеризовані у статтях С. Янішевського, В. Денисенка, О. Чебаненко. Аналіз процесів, пов'язаних з діяльністю регіональних партій на місцевих виборах 2020 року зроблений в аналітичних доповідях представників Громадської мережі Опора.

Наукова новизна отриманих результатів. Представлена робота є комплексним дослідженням стосовно принципів організації та функціонування регіональних партій. Здійснено аналіз особливостей діяльності партій у західній та східно-центральної частинах Європи. Виявлено їхню роль у політичній системі старих і нових країн Євросоюзу. Їхнє призначення полягає у розробці моделей регіональної політики.

В Україні існує специфічна модель регіональних політичних партій. Спочатку вони були провідниками відверто сепаратистських тенденцій. Потім трансформувалися у засоби легітимізації місцевими бізнес-елітами свого політичного впливу на регіональному рівні. Виявлено, що їхній статус мав подвійний вплив на політичні процеси в Україні. З одного боку, їхня діяльність взагалі не відповідала принципам прозорості і публічності політики, максимально заганяючи її в тінь. Але з іншого, вони забезпечували стабільність на регіональному рівні, не висуваючи суто регіональні питання за відповідні територіальні рамки.

У роботі зроблено висновок, що регіональні партії потрібні, як засіб урізноманітнення моделей регіональної політики держави та захисту регіональних інтересів. Для цього необхідно чітко на законодавчому рівні визначити принципи їх діяльності, зокрема, проведення ними місцевих виборчих кампаній, функціонування у міжвиборчий період, комунікацій з виборцями.

Практична значущість дослідження полягає у визначенні та розробці пропозицій щодо підвищення рівня ефективності та демократизації діяльності регіональних політичній системі сучасної України: законодавче оформлення вимог щодо змісту виборчих програм на місцевих виборах, проведення виборчих кампаній та взаємодії з виборцями у постійно діючому он-лайн форматі.

Апробація результатів дослідження.

Гарібова А. Принципи формування іміджу територіальної громади: Матеріали студентської наукової конференції Полтавського державного аграрного університету. Том I. (м. Полтава, 15-16 травня 2023 р.). Полтава : РВВ ПДАУ, 2023. С. 141-143.

Гарібова А., Приходько С. Регіональні партії: європейська практика та українські перспективи: Соціокультурні засади економіки і політики: взаємозв'язки, тренди, суперечності [Електронний ресурс] : тези доп. Всеукр. наук.-практ. конф. Київ : Держ. торг.-екон. ун-т, 2023. С. 122-125.

Структура та обсяг кваліфікаційної роботи. Робота складається зі вступу, трьох розділів, які поділені на шість підрозділів, та загальних висновків до роботи, а також списку використаних джерел, який розміщений на 6 сторінках (налічує 60 найменувань). Загальний обсяг роботи 70 сторінок.

РОЗДІЛ 1

КАТЕГОРІАЛЬНИЙ АПАРАТ І ПРИНЦИПИ КЛАСИФІКАЦІЇ ПОЛІТИЧНИХ ПАРТІЙ

1.1. Поняття і сутність політичних партій

Сучасні суспільства характеризуються наявністю досить багатоманітної та диференційованої соціальної структури. Їхня стратифікація та принципи соціальної ідентифікації людей визначаються різними критеріями. Соціальні групи, та інші суб'єкти структури суспільства мають свої інтереси і всіляко прагнуть їх реалізувати. Зрозуміло, що такі прагнення перетинаються у просторі і часі. І це означає, що між вказаними вище суб'єктами відбувається конкурентне протистояння. Варто наголосити, що така ситуація складається цілком об'єктивно. На цьому власне і побудовані демократичні принципи побудови суспільства і держави. Усунути таке протистояння може лише тоталітарна влада. Конкуренція при цьому має підтримувати належний тонус у процесі життєдіяльності суспільства. Тому необхідні механізми її перебігу у прозорих цивілізованих формах. Тобто, мають існувати представницькі інститути, які би забезпечили такі вимоги. Такими інститутами протягом історії людства стали політичні партії. Саме вони надали можливість втілити мирні засоби та інструменти у конкурентній боротьбі за реалізацію соціальними групами своїх інтересів у політичній сфері.

У процесі свого формування і становлення партії пройшли досить тривалий історичний шлях. На ньому позначились різні чинники соціально-економічного розвитку, етнокультурні властивості, релігійні особливості конкретних країн. Походження політичних партій обумовлюється конфліктом інтересів різних соціальних груп. Одна частина суспільства завжди не задоволена існуючим станом, інша, навпаки, прагне його зберегти. Принцип інституційного представництва суспільних інтересів існував завжди. Суперництво, боротьба за владу відбувались на основі угруповань, які

представляли інтереси певних суспільних верств, а також об'єднувались навколо впливових політичних лідерів. Це було характерне для політичного життя Стародавньої Греції, Стародавнього Риму. Ці утворення не були стійкими і швидко розпадались. У період середньовіччя боротьба за владу проходила між подібними організаціями, котрі висловлювали інтереси дворянських, релігійних угруповань. Взагалі це були лише зародки політичних партій.

Початок становлення партій у сучасному розумінні припадає на епоху Нового часу: перших буржуазних революцій, розвитку вільного ринку, конкуренції, формування потужного класу підприємців, загальної демократизації політичної системи країн. Безпосередньо цей процес пов'язаний з Англією і США. В Англії його відправною точкою стала Славна революція 1688 р. Навколо проблеми обсягу повноважень влади короля і парламенту склались партійні об'єднання – вігі і торі. У США партійне будівництво розвивалось на тлі боротьби за незалежність і подальшого становлення держави (кінець XVIII – початок XIX ст.). Ще одним важливим переломним моментом еволюції партій стала Велика французька революція кінця XVIII ст. Причому це стосувалось не лише Франції, а й всієї Західної Європи. Спочатку сформувались ліберальні об'єднання, які боролись з феодальним режимом. Потім на противагу їм виникли об'єднання протилежного напрямку: консервативні, аристократичні, клерикальні, монархічні.

XIX століття позначилось остаточним оформленням політичних партій як основних суб'єктів політичного процесу. Зокрема, в Англії було вдосконалене виборче законодавство, збільшилась кількість виборців. Партії розробляли свої ідеологічні платформи, зміцнювали організаційні структури. Посилювався робітничий рух, який трансформувався в соціал-демократичні і комуністичні партії. На початку XX ст. партії склались як політичні представницькі організації різних суспільних класів, об'єднаних на основі ідеологічних доктрин. В останні часи більшої ваги набула тенденція передвиборчого блокування політичних партій, створення партійних коаліцій з тактичних і прагматичних міркувань (пошуки оптимальних шляхів досягнення влади).

Отже, політичні партії сформувались як закономірний результат суспільно-політичних процесів. Насамперед як інструмент політичної реалізації інтересів різних соціальних груп. Партії сприяли широкій участі суспільства у політичному житті. Вони запропонували механізми цивілізованого розв'язання соціально-політичних конфліктів шляхом виявлення їх учасників та інтересів, які лежать в основі цих конфліктів.

Тривалий процес становлення інституту політичних партій виявив різні підходи щодо визначення його як теоретичної категорії. Одне з перших викладено у фундаментальному дослідженні американського політолога Ентоні Даунса «Економічна теорія демократії»: це «команда людей, які прагнуть контролювати державний апарат шляхом придбання посад на належним чином організованих виборах» [52, С. 25]. Таке тлумачення відповідало розумінню функціональної сутності партій, яка була стабільною фактично протягом усього ХХ століття. Вона була пов'язана загалом зі здобуттям влади шляхом перемоги на виборах. Технологічні аспекти проведення виборчих кампаній не розглядалися. Вважалося, що партії мають стабільний електорат, який зумовлювався соціальним статусом виборців. І вони мають стале волевиявлення за шкалою «ліві – праві». Окремою характеристикою партії визначалася наявність у неї конкурентів. Тобто, про партію, можна говорити лише тоді, коли вибори представляють собою змагання декількох опонентів. У свою чергу, така ситуація можлива, коли партії висловлюють альтернативні програми щодо розвитку країни, включаючи радикальні в усіх сферах і навіть несистемні партії.

Теорія політичних партій набула подальшого розвитку у працях двох видатних політологів Моріса Дюверже та Джованні Сарторі. Так, Дюверже у своєму дослідженні «Політичні партії» визначив партії як організації, які, по-перше, «намагаються насамперед до захоплення влади або до участі в її здійсненні» і, по-друге, спираються на «підтримку широких верств населення» на відміну від груп тиску, які «представляють обмежене кількість громадян з особливими чи приватними інтересами» [53, с. 76-77]. В цьому тлумаченні вчений наголосив, що партії можуть здобути влади і без участі у виборах. Хоча

в такому знімається аспект відкритої конкурентної боротьби у цьому процесі. В такий спосіб він намагався розрізнити партії у демократичних та тоталітарних державах. Його підхід був цілком зрозумілим, оскільки у період написання зазначеної праці, у середині 1950-х років, тоталітаризм був досить поширеним явищем, яке породило інститут однопартійної системи та тоталітарних партій, зокрема, нацистського та комуністичного зразка. Іншою складовою цього тлумачення є наголос на відмінності між партіями та групами тиску, діяльність яких не пов'язана з реалізацією влади, а тільки здійснення впливу на неї, щоправда в інтересах третьої сторони.

Сарторі у праці «Політичні партії і партій» натомість запропонував мінімально достатню інтерпретацію сутності партії, включивши лише необхідні властивості партії. В результаті трактовка партії отримала такий зміст: партія – це «будь-яка політична група, яка має офіційну назву, яка бере участь у виборах і здатна шляхом участі у виборах (вільних чи невольних) заміщати державні посади своїми кандидатами» [60, с. 63]. Знову акцент було зроблено на тому, що для партії не обов'язкова конкуренція на виборах, наявність опонентів, ідеологічна багатоманітність тощо. На основі досить різноманітних характеристик партії вчений розробив свою типологію партійних систем, яка і зараз є провідною у політичній науці.

Окремо варто відзначити нормативні принципи визначення сутності політичних партій. У правових системах демократичних країн є різні підходи щодо формування окремого законодавства та докладного регулювання діяльності політичних партій. В одних державах таке законодавство є, а в інших воно відсутнє. В цьому разі діяльність партій визначається тривалою історичною практикою. В Україні є закон «Про політичні партії», в якому детально визначаються основні принципи організації та функціонування політичних партій. Зокрема, цим законом політична партія тлумачиться як «добровільне об'єднання громадян – прихильників певної загальнонаціональної програми суспільного розвитку, що має своєю метою сприяння формуванню і вираженню політичної волі громадян, бере участь у виборах та інших політичних

заходах» [37]

Поглиблений аналіз усіх попередніх праць з теорії і практики політичних партій зробив американський політолог Кеннет Джанда у дослідженні «Порівняння політичних партій: дослідження і теорія». Узагальнивши попередні підходи, він значно розширив перелік сутнісних характеристик політичних партій і запропонував своє розуміння функціонального призначення інституту партій у політичній системі. За результатами кроснаціональних досліджень партійних систем і політичних партій у різних країнах, включаючи тоталітарні з однопартійними системами, він розробив концептуальну схему, «в основі якої лежить положення про те, що найважливіші аспекти партій «схоплюються» за допомогою десяти понять: інституціоналізації, проблемної орієнтації, соціальної підтримки, організаційної складності, централізації влади, автономії, узгодженості, залучення, стратегії та тактики, урядового статусу» [56, с. 170]. Тобто, набір цих аспектів дає змогу не лише докладно схарактеризувати статусну та функціональну сутність партій, а й розробити критерії для нових класифікацій, які враховують вже сучасні реалії їхньої діяльності.

Інституціоналізація характеризується як сукупність засобів і механізмів, за допомогою яких партії забезпечують свою організаційну стійкість, стабільність присутності у громадській думці. «Інституціоналізація є не лише процес, а й властивість, або стан. Як властивість інституціоналізація може бути визначена як ступінь матеріалізації партії в суспільній свідомості, внаслідок чого вона існує незалежно від власних лідерів, регулярно залучаючись до значних моделей поведінки» [56, с. 171]. Також учений визначив декілька критеріїв, за якими можна оцінити рівень інституціоналізації партій. Насамперед це тривалість їхнього існування як організації, а також електоральної діяльності та електорального успіху. До речі, у разі його відсутності подальший аналіз варто припиняти. Також можна взяти до уваги рівень електоральної підтримки партії: мінімальний та максимальний. Для реалізації позитивних результатів по цих напрямках, зрозуміло, потрібна стабільна цільова аудиторія, на яку потрібно спиратися у виборчій кампанії. Але в сучасних умовах соціальні кордони в

суспільстві стираються. І тому поняття стабільна соціальна верства чи група стає анахронізмом. Тому необхідно шукати інші принципи визначення своєї цільової електоральної аудиторії. Одним із них може стати регіональне розташування виборців.

Класичним критерієм для характеристики партії і їх розмежування тривалий час була ідеологія, яку вони сповідують. Причому ідеології були вже сформованими. І партія мала вже підлаштовуватися під них. З часом ідеології дещо втратили свою канонічність та недоторканість і набули більш прагматичного змісту, який би дав відповіді на нагальні питання сьогодення. Але ключовий аспект, який визначав сутність ідеології, поки що зберігає свою значущість. Йдеться про проблемну орієнтацію партій за шкалою «ліві-праві». Ці орієнтації головним чином торкаються питань ролі держави в регулюванні соціально-економічної політики, захист внутрішнього ринку чи повна відкритість у зовнішніх відносинах, відстоювання національної культури чи «розчинення» у загальносвітових трендах тощо. Деякі партії не підлягають загальноприйнятій класифікації, оскільки їх політичні настанови концентруються на певних проблемах, які є актуальними для окремих соціальних груп чи окремих регіонів. На думку Джанди, це створює «різницю між неструктурними проблемами, що мають відношення до політичного процесу на загальнонаціональному рівні, та структурними проблемами, специфічними для певних соціальних груп. Структурні проблеми служать джерелом виникнення етнічних, релігійних, регіональних класових партій» [56, с. 173].

Незважаючи на те, що соціальна база сучасної політики та її окремих акторів не є достатньо чіткою, проблеми чіткого визначення електорату політичних партій залишаються актуальними як з точки зору практичної діяльності, так і для теоретичного аналізу. Для визначення рівня соціальної підтримки партій використовують «шість соціальних вимірів — економічний статус, релігія, етнічна приналежність (зокрема мову і раса), рівні урбанізації та освіти» [56, с. 175]. Ці виміри характеризують акцентування уваги партії на певні проблеми, чим визначають соціальні групи, які складають електорат партії. Крім

того, соціальна база, стала першим критерієм, за допомогою якого класифікувалися політичні партії. Наступні критерії стали похідними від цього.

Важливою характеристикою партії є її організаційна будова. Вона характеризується рівнем централізованості управлінського механізму, ієрархічності у взаємодії між різними організаційними рівнями та автономності низових організацій. Цей критерій також характеризує механізми комунікації між управлінським апаратом та рядовими членами. Процес визначення оптимальних моделей організаційної будови партії пройшов достатньо тривалу історичну еволюцію. На її певному етапі більшість партій, включаючи демократичні країни, намагалися побудувати досить жорстку організаційну вертикаль. Такий підхід був зумовлений необхідністю тримати ідеологію та програмні настанови партії, такими, що не підлягають навіть будь-якому обговоренню, а також тримати свій електорат у стані постійної мобілізованості під час виборів. Логіка цього підходу обґрунтовувалася тодішньою структурою суспільства, диференційованою за чіткими принципами. Зараз структура суспільства є менш диференційованою. Кордони між її елементами є менш чіткими. Інтереси різних соціальних груп є такими, що швидко змінюються. Тому і організаційна будова партій має динамічно реагувати на зміни суспільних настроїв і запитів.

Автономія партії означає «структурну незалежність партії від інших інститутів та організацій, що діють усередині або за межами країни» [56, с. 175]. Незалежність партії зумовлюється її здатністю працювати відповідно до своїх цілей і завдань. У свою чергу ця здатність базується на фінансово-матеріальній основі. Загалом питання фінансування партій навіть у демократичних країнах залишається не повністю відкритим. Офіційно відповідні джерела пов'язані з партійними внесками. Але ж, зрозуміло, що у повному обсязі за їх допомогою партії не можуть працювати повноцінно. Тому завжди є необхідність забезпечити прозорі механізми фінансування партій.

Іншим аспектом поняття «автономія» є спроможність одноосібно перемагати на виборах і пов'язана з цим потреба вступати в коаліцію з іншими

партіями. Спроможність одноосібної перемоги існує лише у країнах з жорсткою двопартійною системою, а саме США та Великобританії. Фактично в усіх інших країнах партії мають вступати в коаліцію. А це диктує потребу вибудовування системи взаємовідносин між ними. Є «три типи «альянсів», заснованих на міжпартійній співпраці: передвиборчі, парламентські та урядові» [53, с. 330]. Зрозуміло, що найбільш стійкими є урядові коаліції, а найменш – виборчі. Але стосовно автономії партій ситуація складається з точністю до навпаки. Під час виборчої кампанії партії можуть диктувати одна одній свої вимоги щодо подальшої діяльності. Навіть у процесі парламентської спільної діяльності партії можуть витримувати свої автономні підходи. А вже під час спільної роботи в уряді необхідно дотримуватися принципів солідарності і спільної відповідальності.

Ще однією важливою засадою діяльності партії є узгодженість позицій усіх її членів, незалежно від їхнього статусу. «Під узгодженістю розуміється ступінь відповідності між установками та поведінкою членів партії» [56, с. 180]. Загалом узгодженість позицій важлива більшою мірою під час роботи представників партій у законодавчих та виконавчих органах влади. Ця проблема розкриває один із важливих засад функціонування партії, який розкриває принципи взаємодії партій з їх парламентськими фракціями. І дає відповідь на питання, хто має пріоритет. Навіть у демократичних країнах однозначної відповіді на нього немає. Узгодженість потрібна також у позиціях рядових членів партії під час виборчих кампаній, а також потенційних виборців партії, щоб у потрібний момент вони зробили правильне волевиявлення. Важливою характеристикою партійної узгодженості є рівень фракційності в її лавах. Фракції визначаються як окремий структурний блок у складі партії, який переслідує свої певні автономні цілі. За визначення Дж. Сарторі існує «чотири типи фракційності – фракційність, обумовлена ідеологічними розбіжностями, розбіжностями з конкретних питань, розбіжностями з питань стратегії та пов'язана з боротьбою за керівництво» [60, с. 77-78]. Загалом, як свідчить політична практика, така фракційність у складі партії пояснюється потребою

охопити якомога більшу кількість виборців. Відсутність у сучасному суспільстві груп, чітко відокремлених у соціальному просторі, робить таку тактику у діяльності партій цілком зрозумілою.

Критерій стратегії і тактики партії визначає її функціональну спрямованість. Більшою мірою вони спрямовані на досягнення своїх електоральних успіхів. Вони пов'язані з реалізацією певних результатів. Для одних партій важливо одноосібно перемогти на виборах і сформувати уряд. Такі партії усвідомлюють цілковиту реалістичність такого результату і вибудовують свою стратегію і тактику саме під таку мету. Така ситуація характерна для партій, які діють в умовах жорсткої двопартійної системи. За умов багатопартійності за результатами виборів одноосібної перемоги, як правило, не досягає жодна партія. Тому вона має вступити до коаліції з іншими партіями. Тому тут стратегія і тактика пов'язана зовсім з іншими принципами. В цій ситуації вони визначаються результатами виборів: чи партія входить до коаліції на паритетних засадах чи просто додає голоси, необхідні для формування більшості. Від цього залежить, на яких умовах вона буде працювати в уряді.

Зрештою результат виборів визначає статус партії. Перемога на виборах забезпечує партії статус правлячої, Щоправда, питання полягає у тому, яку частку партія складає в урядовій коаліції. Для деяких достатня проста присутність у ній. Для деяких важливо мати право вирішального голосу. Кожна партія при цьому усвідомлює свої реальні можливості і діє відповідно до них. Класичним прикладом є партії вільних демократів та зелених у Федеративній Республіці Німеччина. Вони розуміють, що одноосібно не можуть перемогти на виборах і тому задовольняються роллю сателіта у спілці з більш потужними християнськими демократами та соціал-демократами. Протилежний результат розглядається у результаті поразки на виборах, поняття цілком відносне. У такому разі партія набуває статус опозиційної. Це також надає їй певні привілеї. Вона вільно критикує правлячу партію без відчуття будь якої відповідальності за стан справ. Для наступних виборів у неї є суттєвий простір для діяльності. І чим ближче наступають вибори, тим критика стає більш радикальною. Головне,

переконати виборців, що саме опозиція у разі перемоги спроможна найкраще вирішити існуючі проблеми. Тобто, стратегія і тактика залежить не від ідеологічних настанов партії, а насамперед від її статусу.

1.2. Принципи класифікації політичних партій

У процесі своєї діяльності для партій важливо, щоб виборці відрізняли їх від інших. Більше того, партії мають переконати виборців в цьому. На цій основі здійснюється класифікація партій. За різних підходів до цього, найбільш поширеними є такі критерії. «1) Дрібність, тобто, коливання в чисельності та силі одиниць, складових партійних систем; 2) функціональна орієнтація, тобто, відмінності між традиційними буржуазними партіями та релігійними та етнічними; 3) поляризація, тобто, коливання в ідеологічній дистанції між партіями за «ліво-правою» шкалою; 4) радикальна орієнтація, тобто, відмінності у ступені впливу лівих партій; 5) мінливість, тобто, відмінності у сумарній мобільності між партіями» [56, с. 185]. Ці критерії складаються в результаті тривалих процесів, а можуть бути ситуативними.

Класова неоднорідність суспільства зумовила існування численних конфліктів між різними соціальними групами в їхньому прагненні реалізувати свої інтереси. Тобто, відмінність інтересів породила стан постійних конфліктів. Партії у процесі свого становлення сформувалися як інструменти висловлення основних суспільних інтересів. Тому власне партії як політичний та суспільний інститут і виникли по лініях основних суспільних конфліктів і розколів. Відмінність інтересів диктувала потребу створення такого інституту з представництва соціальних інтересів та вирішення суперечностей між ними у мирний цивілізований спосіб. Цілісну концепцію таких розколів розробили політологи Сеймур Ліпсет і Стейн Роккан у праці «Структури розмежувань, партійні системи і уподобання виборців». В основі цих розмежувань, на думку вчених лежать такі принципи: «наявність соціокультурного базису як конфлікту

(чи розколу) між групами населення з різними поглядами; тривала традиція протистояння; перехід конфлікту на політичний процес, коли партії чи його фракції (крила) стають інститутами представництва інтересів конфліктуючих груп; стійке голосування конфліктуючих груп за політичні сили, що їх представляють, що закріплює коаліцію між ними» [58, с. 12].

У контексті вирішення цих конфліктів вчені визначили набір функцій, пов'язаних із розв'язанням основних суспільних суперечностей: «кристалізація латентних суперечностей між соціальними групами; артикуляція цих суперечностей як соціально-політичних конфліктів; позиціонування громадян щодо певних ліній структурних розмежувань; трансляція суперечностей із соціальної та культурної сфер у партійну систему; перетворення суперечностей у партійні вимоги; акумуляція соціального тиску та перетворення його на політичні дії» [58, с. 12].

Наявність різних партій та конкурентна протистояння між ними передбачає створення певного типу партійної системи. Це не просто визначена кількість партій, а насамперед сукупність механізмів взаємодії між ними. Тип партійної системи визначає форму виборчої системи. Наявність стабільної двопартійної системи впливає на поширення мажоритарної системи (відносної чи абсолютної більшості). Багатопартійність з її різновидами зумовлює доцільність пропорційної системи (із закритими чи відкритими списками). Такі зовнішні умови накладають свій відбиток за засоби проведення виборчої кампанії. «В умовах пропорційної системи з великими виборчими округами партії будуть більш ідеологізованими, ніж в умовах системи відносної більшості; партії, що конкурують між собою в малих округах, переважно орієнтуватимуться на персоналії лідерів і патронаж, тоді як партії, що конкурують у великих виборчих округах, будуть схильні до проблемної орієнтації» [56, с. 188].

Принципи функціонування багатопартійних систем ставлять на політичний порядок денний визначення основних критеріїв для розмежування партій. Причому це роблять як виборці, щоб обрати для себе оптимальний варіант, так і вчені політологи, щоб з'ясувати основні підстави ідентифікації

партії як такої. Загалом партії є стабільним інститутом. Але їхні ідеологічні настанови та виборчі програми є змінними, оскільки залежать від виборчої кон'юнктури. В їх основі лежать глибинні суспільні розколи, які склалися протягом усієї історії людської цивілізації.

Одним із типів таких розмежувань є територіальний. Так, розмежування «центр – периферія», на думку вчених, є найстарішим у Західній Європі, які згодом вплинули на формування партій, було провідним на час формування перших представницьких політичних інститутів. Його історичні корені сягають періоду виникнення протестантизму і релігійних воєн XVI–XVII ст. Крім того, таке розмежування у подальшому відображало такі тенденції політичного розвитку: «між силами централізації та стандартизації в державі, пов'язаними з процесами національного чи імперського будівництва, з одного боку, та прагненнями до збереження етнолінгвістичної та конфесійної унікальності у провінціях» [58, с. 12]. Це розмежування як характеристика політичного життя європейських країн не зникло, а з часом набуло інших форм. Це пояснює ситуацію, що в сучасних умовах регіональні та етнорегіональні партії є активними політичними акторами.

Інший вид суспільного розколу, «місто – село», має спільні риси з попереднім, але при цьому характеризується своєю специфікою. Історично він пов'язаний з протистоянням наростаючої міської промислової буржуазії з традиційною земельною аристократією. Це була досить жорстка боротьба статусів, за можливість здійснювати вплив на процеси управління в європейських державах. У процесі політичної еволюції вона зумовила поляризацію і протистояння між лібералізмом мешканців міст і консерватизмом представників сільської місцевості. Під час формування вже справжньої партійної політики це протистояння набуло більш глибоких форм і було пов'язане з напрямками державної політики щодо лібералізації економіки і вільної конкуренції та дотриманням протекціоністських правил і захистом національних ринків. Це протистояння певною мірою має світоглядну складову. Вона пов'язана з розбіжностями у поглядах між мешканцями міст і сільської

місцевості. У загальному вигляді їхні позиції розташовуються на флангах по лінії щодо питання рівня централізованості, універсалізації і якоюсь мірою стандартизації принципів та форм суспільного життя. «Містяни» більше зорієнтовані на введення більш уніфікованих норм, правил, стандартів. Представники сіл виступають за збереження своєї регіональної і навіть локальної унікальності. Поняття традиціоналізму для них є дуже важливим, оскільки дозволяє зберегти свою ідентичність та своєрідність. Причому коли останні переїжджають на постійне місце проживання до міст, то досить швидко міняють свою орієнтацію.

На підставі аналізу процесів політико-партійної інституціоналізації зазначених суспільних розколів і розмежування загальнонаціональних та регіональних партій, які мають стабільну електоральну підтримку англійський політолог Д. Карамані виділив чотири типи партійних систем за ступенем їхньої націоналізації: «націоналізовані партійні системи з гомогенною підтримкою всіх політичних партій та відсутністю чи крайньою слабкістю регіональних партій (Греція, Данія, Ісландія, Норвегія); територіалізовані партійні системи, в яких також відсутні сильні регіональні партії, але через соціальні розмежування спостерігається нерівномірна територіальна підтримка провідних партій (Великобританія, Франція, Швейцарія); сегментовані партійні системи, що характеризуються наявністю щонайменше однієї значущої регіональної партії за гомогенної підтримки інших політичних сил (Італія, Німеччина); регіоналізовані партійні системи, які відрізняються як територіально нерівномірною підтримкою національних партій, а й наявністю значних регіональних об'єднань (Бельгія, Фінляндія)» [49, с. 150-156]. Трансформація суспільних розколів у європейських країнах та їх оформлення на політико-представницькому рівні сприяли створенню регіональних та етнорегіональних партій. Регіони за всіх прагнули відстоювати власні інтереси. Особливо, якщо вони мають свою територіально окреслену етнічну чи релігійну ідентичність, відмінну від тієї, яка є головною у певній країні.

Але роль регіональних партій не обмежується лише такими цілями. Вони,

як свідчить політична практика багатьох країн, можуть виступати засобами інтеграції регіонів до загальнонаціонального політичного простору країни. Регіональні партії, представляючи інтереси регіонів чи етнічних спільнот, сприяють їхній постановці на політичний порядок денний держави. Тим самим забезпечують реальні умови щодо їх реалізації. Вони урізноманітнюють моделі регіональної політики держав. В сучасних умовах такі функції є досить актуальними, оскільки інтеграційні процеси насамперед у країнах Євросоюзу відбуваються саме на регіональному рівні. Активізація політичної регіоналізації визначила ще один важливий напрям інтеграційних процесів. Це – транскордонне співробітництво. Загальновідомо, що населення регіонів, які безпосередньо межують між собою у складах різних держав, часто мають спільні проблеми, які суттєво відрізняються від проблем в інших регіонах. І тому взаємодія між ними підвищила актуальність взаємодії між партіями, які представляють інтереси транскордонних регіонів. Тому діяльність регіональних партій активно сприяє внесенню конструктивності та поглибленню міжнародного співробітництва вже на регіональному рівні. Це розкриває принципово нові можливості для повноцінної інтеграції.

Політичні партії сформувалися як інститути, покликані забезпечувати представництво інтересів різних соціальних груп у сфері політики. У своєму прагненні реалізувати ці інтереси вони неминуче вступають між собою у відносини конкурентного протистояння. Важливо, щоб ця конкуренція відбувалася у мирних, цивілізованих відкритих формах. Політичні партії є тим інститутом, які забезпечують їх реалізацію. Головна відмінна риса політичних партій, яка відрізняє її від інших політизованих організацій, це прагнення здобути владу для подальшої реалізації своєї програми. Для отримання статусу правлячої необхідно досягти відповідного результату на виборах. В сучасних умовах цим цілям підпорядкована фактично вся діяльність партій.

Диференційованість структури суспільства породжує необхідність існування різноманітних партій. Відмінність у підходах щодо різних шляхів розвитку суспільства склалась історично внаслідок суспільних розколів, які

склалися протягом історії людства. Одними із найперших були розколи по лініях «центр-периферія» та «місто-село». Вони були зумовлені різними історичними передумовами і стали першою підставою для формування політичних партій. З часом механізми інституціоналізації регіонального представництва у політичній сфері суттєво змінилися. Зокрема, вони втілювалися у створення регіональних та етнорегіональних партій. Крім потреб суто регіонального представництва, існує ще одна причина існування таких партій. На межі XX-XXI століть етнічна приналежність стала відігравати важливу роль у визначенні засад ідентичності. Можливо, це пов'язано з процесами глобалізації, коли розмиваються національні кордони. Тому політичні партії розглядаються як спосіб зберегти свою унікальність на регіональному рівні.

РОЗДІЛ 2

ПРИНЦИПИ ДІЯЛЬНОСТІ РЕГІОНАЛЬНИХ ПАРТІЙ

2.1. Зарубіжний досвід діяльності регіональних політичних партій

Політичні партії є важливим інститутом політичної системи. Вони виконують достатньо важливі функції представництва суспільних інтересів з подальшою передачею відповідної інформації до органів влади та трансформацією у напрями державної політики. Сучасні суспільства в умовах демократії є досить складними і різноманітними за своєю структурою. Це зумовлює існування значної кількості партій різних типів. Як наслідок, з'являється потреба в їх класифікації. Політичною наукою розроблено значну кількість критеріїв для цього. Найбільш поширеною була класифікація за сповідуваною ідеологією. Але в сучасній політиці ідеологія не відіграє вирішального значення. Політики керуються більшою мірою більш прагматичними принципами у своїй діяльності.

Натомість з'являються і посилюють свою присутність на політичному полі партії, які у ХХ столітті могли існувати хіба що гіпотетично. Це партії, які прийнято називати «регіональними» та «етнічними». Загалом вони мають певні відмінності. Але у сучасному політичному просторі більшість політологів ці типи партій ототожнюють.

Присутність на політичній карті європейських країн регіональних та/або етнічних політичних партій останнім часом стає дедалі все більш помітною. Причини їхньої популяризації серед виборців мають різне пояснення. На думку автора, це пов'язано з розгортанням та інтенсифікацією глобалізаційних процесів. Розмиваються державні кордони. Зменшується роль і значення національних держав, як ключових суб'єктів міжнародних відносин. В цих умовах зростає фактор так званої багаторівневої політики. Насамперед це стосується країн-членів Європейського Союзу, де відбувається поєднання тенденцій щодо посилення значення як регіонального так і наднаціонального

рівнів політики.

В цих умовах навіть в країнах розвинутої і стабільної демократії люди прагнуть всіляко зберегти свою ідентичність. Але принципи її забезпечення суттєво змінюються в останні роки. І тому в сучасних умовах для певної частини людей такими принципами є регіональна або етнічна приналежність. Дедалі стає більш очевидна, що саме вона забезпечує більшу комфортність у відчуттях, ніж громадянство навіть демократичних держав. Саме цим не в останню чергу можна пояснити зростання популярності вище зазначених партій.

Як суб'єкти політики вони відіграють все більшу роль у політичних процесах цих країн. Якщо колись вважалися таким «повстанням проти сучасності» і «поверненням до минулого», тепер ці партії перетворилися на достатньо потужних політичних акторів у країнах стабільної демократії. «Якщо спочатку Е/РП були швидше «нішевими» – «партіями одного питання» (single-issue or niche parties), то тепер вони все частіше формулюють свої погляди по широкому спектру громадських проблем. Це дозволяє їм перейти з «політичної периферії» в «ядро» політичного поля та брати активну участь у коаліційних взаємодіях, у тому числі в урядових коаліціях» [54].

Партії такого типу суттєво відрізняються від так званих класичних партій, які є поширеними у країнах з багатопартійною системою. Для їх характеристики застосовується поняття «stateless nationalist and regionalist parties». Вони розглядаються більшою мірою як «умовні «лейбли», ніж чітко визначені поняття, оскільки партії, які вони позначають, насправді представляють собою різноманітні за своїм характером політичні утворення» (Herburn). Спільною рисою для них є відмінність від традиційних або універсалістських партій. Причому універсалізм у цьому контексті означає діяльність партії на всій території країни. Відповідно «неуніверсальність» регіональної партії означає її функціонування і поширення свого впливу лише на певній частині країни. «Такі партії дуже різноманітні як за територіальним рівнем діяльності, так і за своїми цілями. У багатьох країнах, наприклад, виявляються партії / організації / альянси – об'єднання місцевих нотаблів, які займаються лише репрезентацією

локальних/регіональних інтересів в інструментальних електоральних цілях» [54].

Тепер докладніше стосовно характеристик та класифікації цього виду партій. Єдиного підходу, як уже зазначалося, немає. Тому використовуються різноманітні «лейбли». «Численні терміни, що використовуються в літературі, – ethno-nationalists, stateless nationalists, autonomists, regionalists, ethno territorial parties і т.д. – виявляються занадто вузькими, щоб охопити весь спектр варіантів. Тому за всієї умовності використання лейблів має сенс» (Herburn). Функціональна спрямованість регіональних/етнічних партій також немає однозначного тлумачення. Вони не лише прагнуть відстоювати регіональні інтереси на загальнонаціональному політичному рівні. Часто їхньою метою є намагання сформувати певний політико-конституційний статус «свого» регіону з метою отримання ним повноцінної політичної суб'єктності. Особливо це стосується тих регіонів, де сформований чітко окреслений у територіальному розумінні електорат цієї партії. (За прикладами далеко не потрібно ходити – партія регіонів навіть не приховувала своєї орієнтації на конкретні адміністративно-територіальні одиниці). Обсяги такої «суб'єктності» є досить динамічними і мінливими. Все залежить від амбіцій представників партій. Але головними є вимоги підвищення «обсягу» статусу регіону в рамках країни, зокрема, надання більших владних повноважень, «правильний» перерозподіл бюджетних коштів. Причому досить часто йдеться не про конституційно-правове закріплення відповідних повноважень. Передусім регіональні партії вимагають формування відповідної політичної практики. Їм потрібні голоси виборців, лояльність центральної влади, а не реальна відповідальність за здійснення своїх повноважень. Слід відзначити, що регіональні партії, відчувши свою силу, можуть поширювати свій вплив на декілька адміністративно-територіальних одиниць. Тоді вони вже прагнуть виходу на загальнонаціональний рівень, проте з регіональними вимогами.

За певних обставин регіональна спрямованість партій може мати окремий напрям представництва. Зрідка – це артикуляція інтересів певних соціальних чи

професійних груп, зокрема, пенсіонери, молодь, працівники в промисловій чи аграрній галузях тощо. Але, як свідчить політична практика, таке соціальне представництво в рамках партій в сучасних умовах не набуло достатнього поширення. Натомість більш розповсюдженим типом регіональних партій є партії етнічного представництва. Як уже зазначалося саме етнічна, (а не громадянська) приналежність у реаліях глобалізації стає більш значущою підвалиною забезпечення комфортної ідентичності людей. Така приналежність «є основою виділення в окрему категорію етнічних партій, які явно орієнтовані у своїй діяльності на певну етнічну групу» [50]. Однак найчастіше етнічні групи проживають компактно у певному адміністративному регіоні, і тоді етнічна партія стає етнорегіональною через те, що веде свою діяльність в одній адміністративно-територіальній одиниці. Якщо при цьому вона висуває не лише етнічні, а й регіоналістські вимоги, є всі підстави визначити її як етнорегіоналістську [51].

Тепер стосовно практичних аспектів функціонування цього типу партій насамперед в європейських країнах. Як свідчить їхня політична практика, на межі ХХ та ХХІ століть суттєвої активізації партії, які в основу своєї діяльності поклали прагнення представляти інтереси етнічних груп, що не належали до титульних націй держав. Сучасна наука про політичні партії ідентифікує їх як етнорегіональні. Щоправда, у реальному житті вони не забезпечують представництва усіх національних меншин. Основними критеріями виділення таких партій в окремий політичний інститут є територіальний, етнічний, мовний та конфесійний чинники. Незважаючи, що масового поширення такі партії набули відносно нещодавно, але перші прецеденти регіонального політичного представництва з'явилися ще у ХІХ столітті, зокрема, в Іспанії (Басконія, Каталонія), Франція (Корсика).

В основі суттєвої активізації етнорегіональних партій саме у ХХІ столітті лежить своєрідна реакція так званих малих етнічних груп на поглиблення інтеграційних процесів в європейських країнах, пов'язаних з їх уніфікацією та стандартизацією. Зрозуміло, що ці групи побоюються, і цілком слушно, втратити

свою специфіку. Регіональні еліти чітко «вловили» цю тенденцію і спрямували свою діяльність на відстоювання відповідних інтересів. Зрештою це призвело до чіткої інституціалізації такого явища як Європа регіонів. Зокрема, йдеться про співробітництво в рамках Європейського Союзу не на міждержавному, а на міжрегіональному рівні. Тобто, по суті федеративний устрій самого ЄС базується на також на членстві окремих регіонів держав-членів. Звичайно, що в різних країнах ці процеси відбувається не однаково, з різною швидкістю. Але принаймні тенденція має чітке вираження.

Процес активізації регіональних/етнорегіональних партій зумовлюється також ще однією важливою передумовою. У сучасному етапі розвитку Європейського Союзу відбуваються і навіть перетинаються дві тенденції, які, на перший погляд, не мають нічого спільного між собою: це подальша інтеграція та регіоналізація. З одного боку, органи влади держав-членів делегували на наднаціональний рівень ЄС частину своїх суверенних прав у сфері оподаткування, діяльності митниць тощо, «а з іншого – сприяли активізації прикордонної співпраці регіонів і муніципальних утворень у системі міждержавних та міжмуніципальних зв'язків, що в свою чергу спричинило передачу владних повноважень на регіональний та місцевий рівень» [45, с. 58]. Зв'язок між цими тенденціями пояснюється різномірним характером інтеграції. А співробітництво регіонів поглиблює її механізми.

Серед інших підстав розгортання процесів регіоналізації слід відзначити опозиційність щодо спроби перетворити Євросоюз на надцентралізовану структуру. Також це намагання запобігти сепаратистським тенденціям в окремих країнах. Весь цей комплекс проблем і спричинив потребу розбудови регіоналізму як окремого напрямку функціонування ЄС. «Необхідність формування регіональної політики як ЄС, так і держав-членів обумовлена суттєвими диспропорціями економічного і соціального розвитку, які існували вже на момент створення Європейських Співтовариств як між державами-засновницями, так і регіонами. Кожен наступний етап інтеграційного розширення лише поглиблював ці диспропорції, загострюючи проблему. В

результаті наприкінці ХХ ст. в Євросоюзі було досягнуто консенсусу стосовно того, що без вирішення проблем регіонів, вирівнювання диспропорцій між ними подальший розвиток інтеграційних процесів в Європі стає неможливим» [45]. Найбільш послідовно принципи делегування повноважень з центру в регіони здійснюється у федеративних державах. Особливі повноваження надаються регіонам і навіть територіальним одиницям нижчого рівня у сфері транскордонного співробітництва.

Тенденції щодо регіоналізації європейського простору, здійснення багаторівневого співробітництва спричинили потребу політичної інституціоналізації цього процесу. Головним його показником стало створення різних типів етнічних/регіональних партій. «Під впливом регіональної політики та тенденцій регіоналізації в європейському контексті простежується тенденція до зростання чисельності та впливу локально-регіональних, націоналістичних, автономістських партій. За оцінками експертів сьогодні в Західній Європі 30 зон сепаратизму: в Італії – це регіон Південного Тіролю, за незалежність якого виступає цілий ряд партій і рухів; у Франції – це партії корсиканських націоналістів, у Британії – Шотландська національна партія, яка різко активізувала свою діяльність у зв'язку з Brexit» [17, с. 72].

Отже, з'явився простір для активної діяльності з політичного представництва регіонів вже на загальноєвропейському рівні. Попит на таке представництво зумовлений поєднанням двох тенденцій, які, на перший погляд не мають нічого спільного між собою. Насамперед це – об'єктивне явище поглиблення міжнародного співробітництва на регіональному рівні, а, з іншого боку, це прагнення етнічних груп, котрі проживають у цих регіонах зберегти свою ідентичність, не «розчинитися» у принципово новому глобалізаційному світі. Цілком логічно регіональні еліти створюють відповідні пропозиції на ринку політичних послуг у вигляді етнорегіональних партій.

В сучасних умовах етнорегіональні партії виступають повноцінними інститутами політичних і партійних систем фактично всіх європейських країн. Вони проводять активну діяльність в органах законодавчої та виконавчої влади.

Виділяють такі типи їх участі. «Перший тип участі – етнорегіональні партії виступають як партнери в урядових коаліціях (наприклад, баварський Християнський соціальний союз, Шведська народна партія Фінляндії. Другий тип участі етнорегіональних партій у політичному житті своїх країн – опозиційна парламентська діяльність. Нарешті, третій і найпоширеніший регіонально-етнічних партій – політика у місцевих органах влади (регіональні парламенти, комуни, громадські ради тощо.) Тут регіонали впливають проблеми освіти, охорони здоров'я, екології тощо» [51]. Деякі регіональні партії вже досить давно є учасниками парламентських коаліцій, щоправда, при цьому відіграють допоміжну роль в них. Класичним прикладом такої участі слід назвати Християнський соціальний союз – фактично регіональне відділення Християнського демократичного союзу в землі Баварія. До речі, саме діяльність ХСС сприяла становленню Баварії як успішного єврорегіону.

Роль етнорегіональних партій у політичному житті демократичних країн не можна оцінити однозначно. Тобто, вона не завжди є позитивною. Інколи їхня діяльність хоч і непрямим чином може сприяти політичній та суспільній дестабілізації.

Такий стан зумовлюється не в останню чергу системною суперечністю між двома важливим принципами міжнародних відносин і міжнародного права: принципи територіальної цілісності і недоторканості кордонів держав та права народів на самовизначення. «У сучасних поліетнічних державах ця колізія може розвиватися по-різному і призводити до діаметрально протилежних результатів. Багато чого у разі залежить саме від позиції етнорегіональних спільнот. Ступінь конфліктності у відносинах із титульною нацією визначається значною кількістю чинників – історичних, політичних, соціально-економічних. Важливу роль відіграють, зокрема, політична культура країни, традиція розв'язання конфліктів» [48]. Тому функціональний статус численних різновидів регіональних партій у демократичних країнах слід визначати з урахуванням широкого суспільного контексту, характерного для цих країн.

Певною специфікою характеризуються вказані різновиди регіональних

партій в країнах Центральної та Східної Європи. Слід констатувати факт, що в цих країнах у переважній більшості представлені етнічні партії. Тому головними підставами для їх функціонування є етнічна структура постсоціалістичних держав цього регіону. Діяльність цих партій забезпечується підтримкою, зокрема, електоральною, відповідними етнічними спільнотами, які проживають у відповідних регіонах. Існує навіть гіпотетичне припущення, що кількість голосів, отриманих такими партіями на виборах приблизно дорівнює чисельності зазначених етнічних спільнот. Проте і така залежність не видається достатньо обґрунтованою. Тому що електоральна підтримка зумовлюється здатністю етнічних партій мобілізувати своїх виборців. А також від рівня усвідомлення представниками спільнот, якою мірою партії здатні представляти їхні інтереси.

Рівень підтримки етнічних партій також залежить від того, наскільки для етнічних груп важливим є фактор відмінності за мовними, культурними, конфесійними ознаками від представників інших етнічних груп та титульної нації загалом. У цьому контексті важливе значення має тривалість історичного проживання на цій території. «Етнічні групи, які сформувалися на даній території («корінні жителі»), а особливо групи з історичним досвідом автономії, значно сильніше схильні до етнополітичної мобілізації і схильні підтримувати «свої» етнічні партії» [57].

Отже, на характер діяльності регіональних/етнорегіональних партій країн Центральної та Східної Європи впливає цілий набір різноманітних властивостей, які відображають специфіку етнічних спільнот. Серед них найбільш значущими можна назвати такі: територіально-географічна локація, мовно-культурні та конфесійні чинники, і, мабуть, головне, історичний досвід відносин з представниками інших етнічних груп та титульної нації. Як виявляється, інколи історична пам'ять актуалізує такі проблеми у міжетнічних відносинах, які в сучасну епоху, здавалось би, втратили свою значущість. При цьому для регіональних/етнорегіональних партій для забезпечення своїх електоральних успіхів важливо чітко ідентифікувати зазначені проблеми та сформулювати у своїх виборчих програмах, щоб далі їх просувати на порядок денний. А також

потрібно переконати «свою» етнічну спільноту, що саме «їхня» партія здатна їх вирішити краще від партій загальнонаціонального рівня.

Діяльність регіональних/етнорегіональних партій саме у країнах Центральної та Східної Європи представляє значний інтерес для аналізу їхніх аналогів в Україні. В обох варіантах на сучасній діяльності партій позначається історичний досвід зазначених країн. Так більшість центрально- та східноєвропейських країн, включаючи Україну, належали до різних імперій: Австро-Угорської, Османської, Російської. При цьому у складі цих імперій частина з них мали різний статус. Одні з них володіли певними автономними правами, а інших імперії всіляко намагалися асимілювати. Тому ці народи пройшли тривалий і складний процес формування своєї національної ідентичності. Після закінчення Першої світової війни та створення Версальсько-Вашингтонської системи міжнародних відносин частина цих народів утворила незалежні держави. Їх етнічний склад загалом був досить строкатим. Крім так званих титульних націй в них проживали й інші етнічні спільноти, які мали компактну територію проживання. Новостворені держави між двома світовими війнами переважно були авторитарними. Тому вони проводили політику національної асиміляції етнічних меншин. Після Другої світової війни у своїй більшості країни Центральної та Східної Європи увійшли до радянського блоку і набули статусу соціалістичних. При формальному проголошенні гасла про права етнічних груп на вільний розвиток у реальному житті політика асиміляції суттєво не змінювалася.

Між титульними націями та національними меншинами у країнах цього регіону часто складалися непрості відносини. Тому після демократичних трансформацій етнічні спільноти заявили права на свою політичну суб'єктність. На цій підставі вони утворили свої політичні партії. Отже, тенденції розбудови політико-партійного регіоналізму у Західній та Центрально-Східній частинах європейського континенту мали дещо різні підстави, але результат виявився майже однаковим, коли регіональні/етнорегіональні партії сформувалися як повноцінні інститути політичних систем.

Розбудова багатопартійних систем у країнах Центральної та Східної Європи після демонтажу соціалістичного блоку мала багато спільних рис. На початковому етапі функціонування демократичних політичних, партійних і виборчих систем, конкурентна міжпартійна боротьба відбувалася в рамках традиційної для західноєвропейських системи координат: праві-правоцентристи-лівоцентристи-ліві. Роль останніх відігравали колишні правлячі комуністичні партії, які поступово дрейфували у європейський соціалістичний та соціал-демократичний табір. На перших вільних виборах перемагала вчорашня антикомуністична опозиція: Союз демократичних сил в Болгарії, Солідарність в Польщі, Громадянський форум в Чехо-Словаччині, Угорський демократичний форум в Угорщині, Хорватська демократична співдружність в Хорватії. Але економічні реформи створили перші суттєві проблеми: економічна криза, інфляція, падіння рівня життя. Тому на наступних виборах перемагали представники лівих партій, в тому числі колишніх комуністичних. На перебіг перших демократичних виборчих процесів впливало те, що більшість країн цього регіону були парламентськими республіками, за яких парламент має першочерговий вплив на формування урядів. Економічні кризи породжували кризи політичні, коли уряди не мали необхідної парламентської підтримки. Тому у 1990-х рр. вибори відбувалися досить часто.

Багатопартійність за західним зразком виявилася досить фрагментованою. І новоутворені партії не могли одноосібно сформувати уряд. Урядові коаліції мінялися. На цьому фоні, починаючи з 2000-х рр., масово з'являються так звані несистемні партії, які формувалися під конкретних політичних діячів та без будь якого зрозумілого ідеологічного спрямування. Такі партії об'єднували досить широкі, строкаті і ситуативні коаліції. Зрозуміло, що вони не були стабільними. Суспільство розчаровувалося в традиційних партіях. Періодично на парламентських виборах перемагали дещо екзотичні партії. Так, у 2001 році в Болгарії переміг Національний рух за стабільність і підйом на чолі з останнім монархом Болгарії Сімеоном II. Загалом же зростає популярність правопопулістських партій. До того ж визначилася тенденція на створення та

подальшу розбудову так званих мережевих або інтернет-партій, які отримували кількість виборчих голосів, необхідних для потрапляння в парламенти. Найбільш помітною серед них слід назвати Рух п'яти зірок в Італії, в активі якого перемога на парламентських виборах у 2018 році (32,7 %) і формування уряду. Своїми перевагами кібер-партії називають відсутність потреби формувати організаційну структуру, керівний апарат, можливість безпосередньо спілкуватися з громадянами. В умовах значного розчарування традиційними політичними партіями, саме мережеві партії знаходять певну підтримку серед виборців.

Паралельно етнічні меншини, які мешкають в країнах Центральної та Східної Європи, висунули на політичний порядок денний питання свого політичного представництва. Якщо в Західній Європі, як уже зазначалося, практика реалізації такого представництва, існує вже достатній час, то в країнах нової демократії її взяли на озброєння, починаючи з 2000-х рр. На це, звичайно, вплинуло розчарування традиційними партіями. Тобто, етнічні спільноти почали утворювати політичні партії етнорегіонального спрямування для представництва своїх інтересів в органах влади.

Серед найбільш помітних регіональних та етнорегіональних партій центрально- та східноєвропейських країн слід відзначити такі. Наприклад, у Болгарії етнічні партії фактично є забороненими. Але там є Рух за права і свободи, який фактично є партією турецької меншини. Вона має достатньо суттєві електоральні успіхи. Зокрема, на парламентських виборах 2023 року отримала 15 % голосів виборців та 36 депутатських місць. Також мала досвід участі в урядових коаліціях. Рух за права і свободи є типово етнічною партією. Турки не мають компактних місць проживання. Тому електорат Руху присутній фактично в усіх регіонах країни.

В Румунії традиційно сильною є угорська етнічна спільнота. Вона компактно проживає в Трансильванії. Цей регіон був переданий Румунії за результатами Тріанонського договору 1920 року. Інтереси угорців представляє Демократичний союз угорців Румунії. На парламентських виборах 2020 року він

набрав біля 6 % голосів виборців. У 2000-х рр. було утворено ще дві угорські партії: Угорська громадянська партія та Угорська народна партія Трансильванії. Вони фактично не створюють альтернативи ДСУР. На виборах вони блокуються або принаймні підтримують Рух, незначним чином критикуючи соціально-економічні положення його виборчої програми. Тобто, можна відзначити, що ці три партії мають статус етнорегіональних.

В Словацькій республіці угорці компактно проживають уздовж південного кордону країни. Окремі угорські політичні організації об'єдналися в Партію угорського співтовариства. Її позиції щодо надання угорській спільноті прав політичної суб'єктності були досить радикальними. Пізніше з її складу виділилася партія Мост. Ці партії мали незначні електоральні успіхи. Але вже на виборах 2020 та 2023 рр. не набрали необхідної кількості голосів. При цьому вони мають певні результати на регіональних виборах. Зрозуміло у місцях компактного проживання угорських спільнот. Тому Партію угорського співтовариства та Мост можна вважати етнорегіональними.

В Чеській республіці окремою помітною етнічною групою є моравани. У 1990-х рр. У регіоні, де вони компактно проживають було утворено Рух за самоврядну демократію. Спочатку він мав певні електоральні успіхи. Але вони не були розвинуті. Пізніше був створений політичний проєкт «партія Моравани» з метою відродження ідей мораванської політичної суб'єктності. Але він також не набув популярності. Можливо цю ситуацію можна пояснити тим, що ця етнічна група не має чіткої відокремленості від титульної нації. А у відповідних регіонах серед населення немає чітких вимог щодо самовизначення цієї етнічної групи. Йдеться лише про певні автономні права регіонів.

Польща представляє собою моноетнічну державу, в якій титульна нація складає біля 90 %. Там є дві невеликі етнічні групи – сілезці і німці. На фоні загальнодемократичних політичних процесів на початку 1990-х рр. було утворено Рух за автономію Сілезії. Але без будь яких електоральних успіхів. Щоправда на регіональних виборах вони є. Етнічних німців представляє партія Німецька меншість. Вони «заводять» 1-2 депутатів до Сейму. Але «німці» більше

орієнтовані на регіональну автономію. Тому ці партії також можна назвати етнорегіональними.

Аналіз діяльності такого типу партій, що в країнах Центральної та Східної Європи представлений фактично весь їх спектр. В Угорщині це партії неетнічного, а чисто регіоналістського спрямування. Болгарський Рух за права і свободи та словацький Мост навпаки є партіями чисто етнічного характеру. Їхня діяльність пов'язана з відстоюванням прав відповідно турецької та угорської етнічних спільнот. Причому вони не мають територій компактного проживання і нерівномірно розосереджені по всій країні. Вони не ставлять вимог регіонального характеру. Тому їх слід вважати етнічними. Голоси за них на виборах визначаються часткою відповідних етнічних груп. Тому їхня електоральна підтримка на загальнонаціональних та регіональних виборах загалом є сталою величиною. А це в умовах фрагментованих партійних систем робить вказані партії досить значущими політичними акторами. До того ж турецька та угорська спільноти мають достатньо чітку етнічну ідентичність, на підставі якої вони контрастно відрізняються від представників титульної нації (мовний та релігійний чинники). На відміну від них моравани в Чехії та сілезці в Польщі не мають такою чіткої етнічної ідентичності. Тому вони не мають стабільної електоральної підтримки. Крім зазначених факторів на ефективність та результативність діяльності такого роду партій також впливають суб'єктивні чинники. А саме, рівень організованості партій у прагненні досягти поставлених цілей. Наприклад партія «Німецька меншість» за допомогою вищого рівня організованості демонструє більш високі електоральні результати.

2.2. Особливості діяльності регіональних партій в Україні

В сучасній Україні діяльність регіональних партій мають свою специфіку. Для того, щоб краще її зрозуміти, потрібно розглянути процес становлення у широкому контексті усієї пострадянської історії нашої країни. В Україні інститут

політичних партій розпочав своє функціонування як складова процесів демократичної трансформації. Але як про повноцінних політичних акторів про партії можна говорити лише з часу ухвалення нового Закону «Про вибори народних депутатів» 1997 року, коли була встановлена змішана, пропорційно-мажоритарна, виборча система, та проведення виборів до Верховної Ради України у 1998 році на основі цієї системи. Тоді вперше в українському парламенті були сформовані партійні фракції. І партії отримали право, хоч і дуже опосередковане, впливати на формування уряду.

Загалом же характер розбудови партійної системи України, як складової політичної системи, був дуже складним і суперечливим. Партії на початковому етапі не були стабільним інститутом. Їх склад змінювався залежно від політичної кон'юнктури. Депутати мігрували із фракції у фракцію. Ситуація дещо змінилася із запровадженням у 2006 році повністю пропорційної виборчої системи. Але і тоді депутати також могли змінювати свою фракційну належність, хоча це і заборонялося Конституцією. До речі, чисто пропорційна система застосовувалася і на виборах до органів місцевого самоврядування. Загалом же партійна система України поступово трансформувалася від атомізованої через крайній плюралізм до обмеженого (поміркованого) плюралізму.

Реалії сучасного інформаційного суспільства, звичайно, накладають певний відбиток на функціонування політичних партій. Для них тепер більш важливими стали маркетингові форми роботи, постійна присутність в інформаційному середовищі, постійні комунікації з виборцями. Тут, звичайно, потрібно провести певні паралелі зі зразками діяльності партій насамперед в Західній Європі. Але, якщо там вони мають свій традиційний електорат, стабільні механізми взаємодії з виборцями. Партії в країнах розвинутої демократії досить органічно «увійшли» в систему використання сучасних інформаційно-телекомунікаційних технологій. Українські партії навіть у контексті їх використання залишаються такими собі «електоральними машинами», зорієнтованими лише на проведення виборів. Постійні комунікації з громадськістю у міжвиборчий період фактично відсутні.

Особливо рельєфно ці процеси простежуються на рівні місцевого самоврядування. Там традиційні вітчизняні партії, які пройшли більш менш тривалу історію свого існування втрачають свою популярність серед виборців. Вони так і не змогли вибудувати чітку систему місцевих організацій, а також сформувавши програму регіональної політики. Така тенденція простежується починаючи з місцевих виборів 2010 року. Тобто, за аналогією з Європою, фактично виник попит на принципово нові суб'єкти виборчого процесу, які зможуть зорієнтувати свою увагу виключно на проблемах регіонів та територіальних громад. Цю тенденцію чітко «вловили» представники регіональних еліт. І почали розкручувати ідею регіональних партій. Щоправда, у своєрідному тлумаченні.

В Україні регіональні партії почали виникати фактично одночасно з виникненням загальнонаціональних партій. Але вони не претендували на регіональне представництво і на «просування» регіональних інтересів. Як стверджує М. Кармазіна, «формування та функціонування регіональних політичних сил розпочалося уже з початку 1990-х років і триває й в умовах сьогодення, оскільки регіональна політична партія відповідає й відповідає тим чи іншим політико-економічним інтересам регіональних еліт та є інструментом розв'язання ними різноманітних завдань у специфічних умовах регіональних політичних режимів (сформованих чи тих, які формуються під дією не тільки внутрішніх, але й зовнішніх чинників), так і у взаємодії з центральною державною владою» [12, с. 84]. Такі партії просто існували лише в окремих регіонах, зокрема, в Донецькій та Луганській областях, Автономній Республіці Крим і мали відверто проросійське і прокомуністичне спрямування, а також були загалом антиукраїнським проєктом. Їхнє існування не в останню чергу було зумовлене відсутністю чіткої нормативної бази щодо регулювання діяльності партій. Загалом же великого впливу на виборців вони не мали, незважаючи на гучні гасла. Їхні досягнення обмежувалися проведенням у Верховну Раду 1-2 депутатів у згаданих регіонах.

Починаючи з 2000-х рр. спрямованість діяльності партій, які мали

регіональну локалізацію, дещо змінилася. До цього часу їх функціонування загалом не було орієнтоване на досягнення конкретних політичних цілей. То тепер ці партії стали знаряддям регіональних еліт у процесі здобуття влади та забезпечення доступу до бюджетних коштів. «Будучи уособленням політичної влади, представники партій отримували (тим чи іншим способом) не лише можливість управляти регіоном на свій розсуд, але й доступ до державних коштів та їх використання відповідно до своїх корисливих інтересів» [12, с. 82]. Участь у місцевих виборах і електоральні успіхи сприяли закріпленню статусу регіональних партій як впливових політичних акторів, а також узаконенню регіональних політичних режимів.

М. Кармазіна виділяє декілька етапів розбудови регіональних партій. Для їх повної характеристики слід зробити певні застереження. В Україні діяльність цих партій стала засобом легітимації регіональних режимів через безпосередній доступ до владних ресурсів, в обмін на лояльність до центральних органів влади. Саме цим вони відрізнялись від західно- і центральноєвропейських аналогів, які, дійсно, є інструментом представництва регіональних інтересів.

Першим етапом у цьому процесі, на думку М. Кармазіної стало створення та участь у парламентських виборах 1998 року Всеукраїнського об'єднання «Громада», яка стала засобом повернення у велику політику экс-прем'єра Павла Лазаренка та просування у публічну політику дніпропетровського бізнесу. Незважаючи на електоральний успіх, ця партія не стала тривалим проєктом. Але перший прецедент було створено. Ну другому етапі було здійснено спробу створити партію, яка б уособлювала ідею регіоналізму як наряду державної політики. Нею стала майбутня Партія регіонів. Але справжня мета була іншою. Після періоду «феодалної роздробленості» 1990- х рр., розгулу сепаратизму і реальної загрози дезінтеграції країни центральній владі потрібна була політична сила, яка б об'єднала регіональні еліти під єдиним управлінським контролем і без автономістських зазіхань. Саме Партія регіонів після кількох організаційних трансформацій стала такою силою. Навіть більше, у періоди свого необмеженого правління вона фактично відмовилася від ідей регіоналізму і стала відверто

надцентралізованою як з точки зору організаційної будови, так і щодо напрямів державної політики. Значний вплив на партійну систему України мав прийнятий у 2001 році новий закон «Про політичні партії», який встановив чіткі вимоги до організаційної мережі партій. Вони повинні були мати свої осередки не менш, як у 2/3 областей. Зрозуміло, що після цього реєстрація партій, які існували лише в певних регіонах, була скасована.

Про повноцінний розвиток регіональних партій в Україні варто говорити, починаючи з 2003 року. «Характерною рисою третього періоду становлення регіональних партій, хронологічні межі якого охоплюють період з кінця 2003 до початку 2014 рр., була, найперше, поява нових механізмів їх оформлення: – партія ставала фактично регіональною внаслідок зміни програмних документів, керівництва, місця знаходження штаб-квартири»; «авторитетний чиновник, що працював у регіоні (наприклад, очільник облдержадміністрації), концентруючи в своїх руках адмінресурс, за його допомогою розгортав мережу структур конкретної партії» [12, с. 96]. Тобто, на цьому етапі відбувається певне «одержавлення» регіональних партій і включення їх у сферу впливу загальнонаціональних партій.

Регіональні партії в той час були такими лише за формальними ознаками. Їхня діяльність повністю свідчила про прагнення місцевих еліт остаточно перетворити політику в бізнес. «Однією із неафішованих, латентних цінностей для локальних політичних акторів був утилітарний інтерес – завоювання та утримання влади шляхом багаторазового переобрання/перепризначення на топові посади області, нівелювання необхідності політичної ротації, подальша конвертація владних повноважень у фінансово-економічні капітали під протекторатом тієї чи іншої «партії більшості», що здійснювала ефект парасольки для локальних суб'єктів політичної еліти» [13, с. 205]. Регіональні еліти при цьому всіляко намагалися «просунути» свою ідентичність як єдині представники інтересів мешканців регіону з усім набором відповідних цінностей. Натомість же ці намагання «підпорядковувалися принципам примноження вигод та ставали предметом торгу, інструментом для отримання

політичних, економічних преференцій для локальних політичних лідерів, для яких державницька політика не мала провідної ролі, а демократичні цінності часто мали суто декларативний характер» [15, с. 205]. Зрозуміло, що адекватно до тодішньої політичної практики робилося з відома центральної влади, яка свідомо закривала очі на деякі автономістські наративи регіональних політиків.

Ці тенденції певним чином були характерні і для Полтавщини. Регіоналізація політичних здійснювалася не з метою дійсного забезпечення регіональних інтересів на загальнонаціональному рівні шляхом відкритої конкурентної боротьби з іншими регіонами. Реальний доступ до влади мали представники потужних фінансово-промислових груп. Вони прагнули його максимального розширення, легалізуючи це прагнення через регіональні політичні об'єднання. «Домінуючою була тенденція до «розмивання» партійної ідентичності, що простежувалася, зокрема, у аполітичних назвах партій: «Совість України», «Рідне місто, рідний край» тощо. Крім цього, «гнучкість» ідеологічних уподобань була значною мірою обумовлена раціональним розрахунком прибутків від політичної діяльності» [15, с. 204]. При цьому маніпулятивна складова залишається за всіх часів невід'ємною частиною виборчих кампаній. «Це спричиняло, зокрема, зростаючу віртуалізацію суспільно-політичного життя, продукування ефемерних, інсценізованих ідентичностей, коли, наприклад, боротьба за політичну владу та її підзвітність перед громадянами переводилася у споглядально-некритичний режим, який значною мірою культивував ефемерний компонент політичних практик. Це, своєю чергою, призводило до мінімізації раціонального судження про політичну сферу загалом та виключення можливості виявлення та утвердження аутентичного виміру ідентичностей та цінностей політичних еліт Полтавщини для широких верств громадськості» [15, с. 208].

Початком четвертого етапу стала Революція Гідності 2013-2014 рр. У цьому контексті слід відзначити припинення діяльності псевдорегіональних та відверто сепаратистських партій. Натомість розпочалася нова хвиля утворення політичних партій, які вже з більшим правом можна було визначити як

регіональні. Зокрема, вибори до органів місцевого самоврядування 2015 та 2020 рр. підтвердили цю тенденцію. Так, уже у 2015 році були створені та зареєстровані політичні партії, які за усіма підставами відповідали статусу регіональних: «Українська Галицька партія», Всеукраїнське об'єднання «Черкащани», Політична партія «Вінницька європейська стратегія», Політична партія «Херсонці», Політична партія «Патріоти Волині», Політична партія «Ми – кияни», Політична партія «За рідне місто», Політична партія «Одеська партія». Не обійшлося без курйозів, коли виборці не могли чітко ідентифікувати новостворені партії. «На відміну від Всеукраїнського об'єднання «Черкащани», решта партій, демонструючи свою регіональну спрямованість, постали внаслідок перейменування «молодих» партій, зареєстрованих у тому ж таки 2015 р. Утім, політична партія «Вінницька європейська стратегія» через рік після ребредингу (у 2016 р.) вчергове змінила назву – на політична партія «Українська стратегія». Тобто «регіональний ухил» був у назві партії, за задумом її творців, короткотерміновим» [12, с. 101].

Виділяють певні критерії визначення партій як регіональних: «висунення партіями під час місцевих виборів 2015, 2020 рр. кандидатів на депутатські мандати лише в 1-2 обласних радах (із 22 регіонів, в яких проводилися вибори); – здобуття депутатських мандатів в органах місцевого самоврядування» [12, с. 102]. Серед партій, які відповідали цим вимогам на зазначених виборах слід відзначити такі. Насамперед це партія «За конкретні справи», зареєстрована у м. Хмельницький. Вона брала участь на місцевих виборах лише у Хмельницькій області і здобула більшість місць в обласній раді. Партія «Єдиний центр» змагалась на виборах в Закарпатський та Львівській областях. Отримала більшість в Закарпатській обласній раді. Всеукраїнське об'єднання «Черкащани» також брало участь тільки в одному регіоні «зайняло» друге місце на виборах депутатів Черкаської обласної ради. Також слід відзначити одеську партію «Довіряй ділам», яка також виборола друге місце в обласній раді. Серед інших партій, які змагалися в 1-2 регіонах окремо можна відзначити певні успіхи таких політичних сил: Партія угорців України, де речі, мабуть єдиний приклад

етнорегіональної партії в Україні (4 місце у Закарпатській обласній раді), партія «Воля народу» (5 місце у Сумській обласній раді), партія «Конкретних справ» (5 місце в Рівненській обласній раді), партія «Нова політика» (8 місце в Запорізькій обласній раді), партія «Рідне місто» (8 місця в Полтавській та Сумській обласних радах).

Участь цих партій у місцевих виявила досить цікаву тенденцію, яка проявилася і на виборах 2020 року. Зазначені партії місцями перемагали, а місцями конкурували на рівних з тодішньою партією влади – партією «Блок Петра Порошенка «Солідарність». Ще одна провладна і фактично правляча партія, «Народний фронт», взагалі відмовилася від участі у місцевих виборах. Ймовірно не відчуваючи наявності своїх цільових електоральних груп, які були «розібрані» регіональними партіями. Регіональні партії намагалися розіграти карту регіонального та місцевого патріотизму з тим підтекстом, що загальнонаціональні партії працюють лише в столиці та кількох великих містах. На суто місцеві проблеми вони фактично не звертають увагу. Іншим мотивом, яким регіональні партії намагалися переконати своїх виборців, стала критика традиційних партій за відсутність демократичних принципів партійного управління та організації. Рішення приймаються одноосібно лідером або незначною кількістю наближеного до нього кола осіб.

У контексті проголошеної політики децентралізації з передачею значної частини владних повноважень на регіональний та місцевий рівень регіональні еліти фактично використали цю ситуацію для розв'язання питань електоральної кон'юнктури. Вони висловилися за необхідність конкретного розмежування повноважень центрального та регіонального рівнів влади. Але частіше переслідувалися дещо інші цілі. «Завуальовану мету розподілу, якого прагне регіональна еліта, можна висловити (у тому чи іншому варіанті) кількома гаслами – «Ми самі хочемо грабувати свій регіон!», «Усі ресурси нашого регіону – тільки наші!», «Наша влада над цим регіоном – назавжди!» та іншими подібними [12, с. 110]. Дійсно, новостворені регіональні партії намагалися залучити на свій бік виборця гаслами територіального патріотизму. Але суттєво

від загальнонаціональних не відрізнялись. У «регіоналів» дуже часто не було навіть елементарного бачення щодо подальшого розвитку регіону чи територіальної громади. Запропоновані заходи реалізувати часто було неможливо внаслідок відсутності розуміння щодо реального розподілу повноважень, можливостей ресурсного забезпечення виконання проєктів місцевого розвитку. Багато ідей і пропозицій були простим маніпулюванням свідомістю. Зрештою регіональні партії були фактичною калькою загальнонаціональних. Їх внутрішні процеси, джерела фінансування, принципи ухвалення рішень залишалися закритою сферою. У реальному вимірі ключовим механізмом залучення на свій бік виборця полягала у побудові виборчої кампанії навколо відомих в регіоні чи громаді людей. Певну популярність регіональних партій можна певним чином пояснити також відсутністю окремих механізмів і навичок проведення місцевих кампаній у загальнонаціональних партій.

На місцевих виборах 2020 року масштаби участі регіональних партій суттєво збільшилися. Тепер окремі з них зосереджували свою діяльність вже в обласних центрах та інших великих містах. Тепер місцеві еліти вже повністю відмовилися від участі у виборах під егідою загальнонаціональних партійних структур. Натомість за допомогою регіональних партій прагнули з більшою часткою певності забезпечити потрапляння до обласних і районних рад своїх представників. Особливо принципово для них забезпечити перемогу міських голів, прихильність до яких серед місцевих територіальних громад зумовлювалася аж ніяк не їхньою партійною приналежністю. Крім того, міським головам вдалося завести до міських та обласних рад представників «своїх» партій. Тут доцільно відзначити партія «За майбутнє», яка крім посади міського голови Полтави, отримала досить солідні за чисельністю фракції у Полтавських міській та обласній радах. Аналогічних електоральних успіхів досягли такі регіональні партії: «Блок Кернеса – Успішний Харків», «Команда Симчишина» у Хмельницькому, «Пропозиція» у Житомирі, Дніпрі, Кропивницькому, «Партія Ігоря Колихаєва «Нам тут жити!» у Херсоні, «Довіряй ділам» в Одесі. «Партія Володимира Буряка «Єднання» в Запоріжжі, «Єдина альтернатива» у Чернівцях.

Загалом слід визнати перемогу регіональних партій на виборах 2020 року. Зрозуміло, що це були точкові електоральні успіхи. Щодо позицій виборців, то вони очевидно розвели загальнонаціональні та місцеві вибори, віддавши перевагу на них абсолютно різним кандидатам і політичним силам. На думку керівника Центру політичного аналізу «Пента» Володимира Фесенка, «місцеві партії, які не мають суттєвого впливу на виборах парламентських, частіше за все взагалі не беруть в них участь. У соціологічних опитуваннях значна частина респондентів робить інакший вибір в голосуванні за конкретну партію, коли йдеться про місцеві і парламентські вибори одночасно. На загальнонаціональних виборах визначальну роль грають рейтингові політичні лідери і партії, які вони очолюють» [29]. Тобто, тенденція стосовно різного ставлення виборців до загальнонаціональних та місцевих виборів, а також їхніх учасників підтвердилася і не передбачає суттєвих змін в найближчий час. Партійні всеукраїнські і регіональні партійні бренди передбачені виключно до відповідного типу виборів.

Отже, регіональні/етнорегіональні партії є невід'ємним інститутом політичних і партійних систем демократичних країн. Але в різних регіонах Європи вони відображають різні характеристики політичного життя. Якщо в Західній та Центральній Європі вони виступають інструментом представництва позицій регіонів на загальнонаціональній політичній арені. Вони одночасно беруть участь на парламентських і місцевих виборах, що дає їм змогу сприяти комплексній реалізації інтересів на різних рівнях.

Передумови появи такого типу партій мають різне походження. Насамперед це прагнення представників різних етнічних груп та мешканців історично складених регіонів зберегти свою ідентичність в умовах глобалізації і стирання національних кордонів. З іншого боку, паралельно з інтеграцією передусім в країнах Європейського Союзу відбувається процес регіоналізації. Він передбачає тісну міжрегіональну взаємодію. Все це потребує певної інституціоналізації механізмів політичного представництва інтересів регіонів та етнічних спільнот.

Отже, в Україні, то тут процес політичної регіоналізації носив дещо інший характер. У 1990-х роках партії територіальної локації розташовувалися в основному у Донецькій та Луганській областях, Автономній Республіці Крим. Вони мали відверто проросійське спрямування та ще й дехто з кримінальним забарвленням. Починаючи з 2000-х років починається формування регіональних партій, але лише з декларуванням ідеї представництва регіональних інтересів. Насправді це було пов'язано з прагненням повністю опанувати владним ресурсом на відповідному територіальному рівні в обмін на лояльність центральній владі. І лише з 2014 року у контексті політики децентралізації розпочалося масова розбудова мережі регіональних партій. Але це робилося чітко під місцеві вибори, щоб забезпечити гарантоване потрапляння в органи місцевого самоврядування представників регіональних еліт. Така тенденція чітко простежувалася на місцевих виборах 2015 та 2020 років. Такі партії часто вдавалися до маніпулювання, розігруючи карту регіонального патріотизму. Загалом же вибори пройшли прозоро і демократично. Виборці дійсно віддали перевагу місцевим партійним брэндам над загальнонаціональними. Але, на думку автора, що більшою мірою регіональні партії більше переймаються інтересами регіонального бізнесу. Зрозуміло, що в сучасних умовах ці партії будуть чітко працювати у загальнонаціональному фарватері. Але наперед треба встановити дієві запобіжники навіть натякам на прояви сепаратизму.

РОЗДІЛ 3

РЕГІОНАЛЬНІ ПАРТІЇ: ТЕНДЕНЦІЇ РОЗВИТКУ

3.1. Регіональні партії: чи є потенційна загроза сепаратизму?

Як було визначено у попередніх розділах, діяльність регіональних/етнорегіональних партій може мати два головних наслідки. Насамперед це представництво інтересів регіонів або етнічних спільнот, які компактно проживають у конкретному регіоні або розосереджені по території усієї країни. При цьому вони чітко діють у рамках правового поля держави. Артикуляція інтересів регіону максимум може сягати його автономізації та отримання окремого статусу. Інший варіант – сепаратистські спрямування аж до повного відокремлення від держави. Його реалізація пов'язана з такими причинами. Сепаратистські настрої можуть «підігріватися» ззовні. Їхня підтримка забезпечується іншою державою, включаючи усі можливі засоби: від міжнародно-правового тиску через систему міжнародних організацій аж до збройних провокацій. Інша пов'язана з внутрішньою політикою самої держави, зокрема, намаганням асимілювати етнічні спільноти і фактичною відмовою враховувати інтереси регіонів та/або цих спільнот. У такому разі виникає явище сецесіонізму/сепаратизму. Його слід відрізнити від автономізму/регіоналізму – руху за надання чи розширення автономних прав регіону. Сецесіонізм передбачає рух за відокремлення від держави частини території з метою проголошення незалежної держави або приєднання до іншої.

Що стосується України, то в ній, за незначним виключенням, класичних регіональних партій немає. Відповідно до реєстру Міністерства юстиції кілька десятків партій, «які орієнтовані не так на всеукраїнську, як на місцеву політику. В одних випадках про це свідчать назви партій, в інших, за фактом, діяльність партії обмежується однією, двома або трьома областями. Є навіть такі партії, діяльність яких зосереджена навіть не в одній області, а в одному районі одного міста. У світлі децентралізації, реформування місцевого самоврядування такі от

партії мали підняти свою політичну вагу. Втім, як свідчить практика, цього не відбувається. І якщо якісь регіональні партії й проявляють себе, то або в контексті інструменту для просування певного політика на місцевому рівні, або задля лобіювання регіональних політичних і бізнесових груп на всеукраїнському рівні» [28]. Це підтверджує тезу про те, що вітчизняні регіональні партії фактично не є такими. Вони створенні місцевими бізнес-елітами для забезпечення просування місцевих політиків на посади міських голів та до органів місцевого самоврядування (обласних та міських рад).

Варіант поширених в Європі регіональних партій в Україні не відбувся. У 1990-х та на початку 2000-х років можна говорити про існування партій, які поширювали свій вплив на 2-3 регіони головним чином у південно-східній частині України. Вони були відверто проросійськими і сепаратистськими. Але великої політичної погоди вони не робили. Хоча «підігрівали» відповідні настрої проведенням місцевих референдумів з приводу російської мови та тісної інтеграції з росією. З початком XXI століття партійна система України набула централізованої форми. Тобто, усі політичні партії склалися як загальнонаціональні за організаційною структурою і програмними настановами. Зокрема, йдеться про партії, які за підсумками виборів 1998 року здобули парламентські місця. Але у своїх програмах вони більше робили акцент на загальнонаціональні проблеми. А їхні регіональні осередки не мали жодних автономних прав. Така ситуація зберігалася і на виборах 2002 року. А у 2006 року було запроваджено повністю пропорційну систему як на загальнонаціональних, так і на місцевих виборах. На останніх участь брали місцеві організації всеукраїнських брендів. До них записувалися усі, хто прагнув потрапити до органів місцевого самоврядування. Ну і далі траплялися випадки, коли представники місцевих організацій активно критикували центральні органи своїх партій. А це за умов нормально організованої партійної структури неприпустимо.

В цій ситуації слід констатувати факт, що питання розвитку регіонів і територіальних громад залишалися поза увагою політичних партій України. У

той час відбувалася досить жорстока боротьба за владу на центральному рівні. Отже, на регіональному рівні утворилася значна ніша щодо формування відповідного порядку денного. Регіональні партії сформовані не були, але загалом потреба у них була. Оскільки суспільно-політичний простір України був досить гетерогенним і складався з певної кількості електоральних регіонів. Серед причини їхнього існування слід зазначити такі: «історичні (розвиток українського суспільства в межах різних держав); етнолінгвістичні (етнокультурна, мовна гетерогенність українського суспільства); ідеологічні (ідеологічне розмежування населення України); релігійні (конфесійна гетерогенність); економічні (суттєві соціально-економічні розбіжності між регіонами України)» [21, с. 118].

Таке електоральне розмежування хоч і носило загалом об'єктивний характер, але також тяжіло до сепаратизму. Але північно-східний сусід активно підтримував відповідні настрої і сприяв їхньому поширенню. Партія регіонів, незважаючи на свій правлячий статус, дещо підігрувала цим настроям. Події початку 2014 року підтвердили це. «Нова конфігурація електорального простору виникає за результатами Революції Гідності, коли електоральне розмежування проходить не по осі «Схід–Захід», а в межах Донецької і Луганської областей між прихильниками перебування в Україні і тими, хто обрав міфічні структури Донецької і Луганської «народних республік» [21, с. 119]. Проголошена політика децентралізації влади підвищила суб'єктність українських регіонів. Зріс обсяг їхніх повноважень, зокрема, у системі збирання податків. Відповідно з'явився простір для створення і розгортання діяльності регіональних партій.

Але практика вітчизняних регіональних партій суттєво відрізняється від європейських аналогів. «У традиційних суспільствах такі організації захищають підвалини партикуляризму, відособленості власних територій у культурному, господарському і політико-правовому вимірі. Вони зазвичай виникають у періоди змін звичної ідентичності, стрімких соціокультурних зрушень, у зв'язку з чим і виявляють традиціоналізм як захисну реакцію периферії від незрозумілих нововведень центру. У багатоскладових суспільствах) регіональні організації

часто мають етнічний, релігійний або станово-клановий характер. Зміцнення регіональних партій і рухів – наслідок одного з найважливіших розмежувань у суспільстві між центром і периферією, а також етнополітичного соціального поділу. Таким чином, територіальна основа формування і функціонування політичних партій дає нам можливість ідентифікувати регіональні партії як такі, що покликані захищати інтереси конкретної території» [21, с. 121]. Для регіональних партій замало поширювати свою діяльність територією окремих адміністративно-територіальних одиниць. Тобто, недостатньо займатися лише електоральною діяльністю шляхом висування кандидатів до законодавчих органів від цих територій або оволодівати владою в органах місцевого самоврядування у них. Це лише один, але невизначальний критерій означення політичних партій як регіональних. Більш значущим є критерій наявності у таких партій відповідної ідеології та виборчої платформи. Вона передбачає чітке визначення пріоритетними інтересів регіонів, окремих етнічних спільнот, які компактно проживають у цих регіонах. А також розробка принципів регіональної політики держави.

Відповідно до світової практики існує декілька стратегій діяльності регіональних партій. Насамперед це партнерство в урядових коаліціях (Християнсько-соціальний союз у земля Баварія Федеративної республіки Німеччина). Але цей тип є найменш поширеним. По друге, це діяльність в опозиційному напрямі, але з різним обсягом результативності та ефективності. Принаймні парламентська присутність дає змогу висловити інтереси регіонів або етнічних груп. По третє, це діяльність в регіональних органах влади та органах місцевого самоврядування. Причому регіональні партії тут інколи мають перевагу над місцевими осередками загальнонаціональних партій. Це дозволяє їм зосередитись на вирішенні локальних справ і продемонструвати свою здатність краще виконувати своє основне функціональне призначення. У цьому разі вони мають в очах виборців суттєву перевагу над загальнонаціональними партіями.

В цій ситуації важливо забезпечити певний баланс між двома провідними

тенденціями політичного розвитку сучасних багатоскладових суспільств. Йдеться про реалізацію загальнодержавних інтересів та забезпечення прав регіонів. Необхідно створити всі умови для їх узгодження. Перекіс у той чи інший бік сприятиме дестабілізації в країні. Надмірна централізація влади спонукатиме «регіоналів» до різних форм опору такій політиці. Але з іншого боку, їх широкі до того ж неконтрольовані можливості щодо реалізації самоврядних прав також можуть скласти базу для сепаратизму. Нормативними актами все узгодити досить складно, тому тут мають бути відпрацьовані практичні механізми. А також складена відповідна угода між основними політичними акторами.

Отже, слід констатувати факт, що до 2015 року в Україні не склалося регіональних політичних партій у класичному розумінні цієї категорії. Це були або місцеві відгалуження всеукраїнських брендів, щоправда, без якогось окремого бачення розвитку свого регіону, або викривлена подоба регіональних партій, щоправда без намагання відстоювання інтересів свого регіону, але з чіткою сепаратистською спрямованістю. Певною мірою специфіку політичного регіоналізму України можна пояснити особливостями світоглядної структури українського суспільства. Значення має географічна поляризація по лінії Схід-Захід. На відміну від європейських країн, де в рамках титульної нації, незважаючи на регіональні відмінності, немає суттєвих ціннісних розколів, в Україні такі розколи є, до того ж мають досить принциповий характер. І вони стосуються зовнішньополітичних пріоритетів та засад соціально-економічної політики держави. І регіональна ідентичність громадян характеризувалася патронажно-клієнтелістськими відносинами в рамках певного регіону між бізнес-угрупованнями та громадянами, коли перші надавали певні послуги другим в обмін на електоральну підтримку.

«Клієнтелізмом називають специфічну модель у стосунках між лідером («патроном») та підлеглим («клієнтом»), у рамках якої патрон забезпечує клієнта матеріальними ресурсами в обмін на політичну підтримку. Такий обмін носить неформальний характер та базується на різноманітних джерелах політичної

лояльності, таких як етнічна, родова, регіональна спорідненість між суб'єктами клієнталістичних відносин» [39]. В Україні, як типовій країні перехідного типу режим таких відносин відіграє двояку роль. Основна роль – це підміна принципів демократичної публічної політики, таких як відкритість, верховенство закону, прозорість у процесі надання публічних послуг, бюджетних витрат тощо. Натомість більш поширеними стають такі явища: корупція, переважання приватних інтересів бізнес-груп над публічними інтересами мешканців регіону, проста купівля голосів виборців незначними матеріальними і нематеріальними благами. «Клієнтелізм має тенденцію поширюватись у країнах з малим досвідом демократії, у яких наявні значні регіональні, мовні, релігійні відмінності між різними суспільними групами. Саме у таких суспільствах існують передумови для організації патронажних зв'язків між політиками та окремими суспільними групами, і це створює складнощі для забезпечення загальних публічних інтересів» [39]. Клієнтелізм не має жодних публічних норм щодо свого регулювання, а натомість поширюється як тип практики. Його найбільша небезпека полягає в його укоріненості у суспільну життєдіяльність і в тому, що він не розглядається людьми як щось неправильне.

Українське суспільство є досить строкатим за різними характеристиками та розмежуваннями. В Україні досить незначний досвід функціонування демократичних інститутів, зокрема, політичних партій. Тому клієнтелізм є розповсюдженим явищем і сприймається суспільством як органічне і зрозуміле. Тут власне і відбувається заміна дійсно регіональних інтересів інтересами впливових бізнес-структур. На основі надання несуттєвих послуг, вони скуповують голоси виборців і отримують владні ресурси на рівні регіонів та територіальних громад.

З іншого боку, режим клієнтелізму спроможний забезпечувати певну соціально-політичну стабільність. «Клієнтелізм може диверсифікувати інтереси регіональних груп і, таким чином, розширити можливості для політичних компромісів. Політична мобілізація на основі регіонально окреслених матеріальних заохочень може послаблювати міжрегіональні конфлікти у тому

разі, якщо політичні уподобання та способи політичної мобілізації у різних регіонах будуть принципово різними» [39]. Така ситуація реалізується через відмінні способи такої мобілізації, а саме, пропонування різних благ, важливих для того або іншого регіону. Тому регіональні угруповання укладають собою певну компромісну угоду. Вони уникають конфліктів і не перетинаються між собою у процесах отримання владних ресурсів. Цим власне і можна пояснити наявність у кожному регіоні вже на виборах 2015 та 2020 років численних регіональних партій, ще раз підкреслимо, в українському варіанті. Вони цілком нормально між собою співіснували і поділили регіони, обласні центри та інші ключові міста між собою.

Проголошена політика децентралізації державної влади та надання більших повноважень регіонам, територіальним громадам та відповідним органам місцевого самоврядування значно посилили їхню суб'єктність та політичну вагу. Наявність таких збільшених можливостей суттєво, а також фактичного дозволу для розгортання легальної діяльності регіональних політичних партій посилили інтерес регіональних еліт та бізнесових кіл щодо розгортання їхньої діяльності. Хоча законодавством це не передбачено. Але у тому ж законодавстві існує достатня кількість формальних підходів щодо організаційної мережі партій, що не складає великих проблем зареєструвати мінімально необхідну кількість регіональних осередків з мінімальним членством. До того ж режим патронажно-клієнтелістських відносин також прямо не заборонявся. Тому регіональні еліти розпочали масову і масштабну розбудову своїх партій. Вкладення у майбутню перемогу не були вже такими суттєвими. Досить було надання певних послуг потенційним виборцям.

Серед тенденцій, які визначали функціонування партійної системи України, включаючи регіональний рівень, було істотне зменшення серед партій проросійського чинника в умовах гібридної війни. А також сепаратистська спрямованість навіть у незначних обсягах фактично зникла. Знято було гостроту розмежування по лінії Схід-Захід. Тому потрібно було вже чіткіше артикулювати регіональні пріоритети у своїх програмах. Суттєво змінилися ціннісні орієнтації

виборців. Вже ніхто не сумнівався у безальтернативності демократії як базового принципу політичної життєдіяльності суспільства.

Певні тенденції щодо регіоналізації партійного простору позначилися на виборах до Верховної Ради України 26 жовтня 2014 року. На них взяли участь партії, які вже зі значною часткою впевненості можна характеризувати як регіональні: «Партія простих людей Сергія Капліна» у Полтаві, політична партія «Всеукраїнське об'єднання «Чоркащина», політична партія «Довіряй ділам» в Одесі, політична партія «Єдиний Центр» в Закарпатській області. Зрозуміло, що значних електоральних успіхів вони не мали. Але створили собі певний заділ на наступні місцеві вибори. Також варто відзначити електоральну активність типово етнорегіональних партій. Це «Товариство угорської культури Закарпаття» Партія угорців України та Демократична партія угорців України. Перша на місцевих виборах 2015 та 2020 років отримала по 8 депутатських місць у Закарпатській обласній раді. Вона цілком зорієнтована на український політичний простір. Друга партія не має представництва в обласній раді, а представлена тільки в Берегівських районній та міській радах. Певний час вона орієнтувалася на угорські партії.

Не залишалися осторонь процесів розбудови мережі регіональних партій і політики загальнонаціонального рівня. Так, «політична партія «Наш край» є проектом Адміністрації Президента, який створений з метою підбирати голоси виборців, які втратили провладні партії за період від парламентських виборів 2014 р. Інше завдання цього партійного проекту – опосередковано залучити до провладних більшостей у місцевих радах колишніх лояльних членів Партії регіонів, котрих відкрито неможливо було залучати до партійних списків партії влади» [39, с. 238]. Політична партія «УКРОП» була безпосередньо пов'язана з українським бізнесменом Ігорем Коломойським. Тобто, активність регіональних партій зумовлювалася не лише прагненням регіональних еліт забезпечити своє потрапляння в органи місцевого самоврядування, а також стратегічними цілями політиків загальнонаціонального рівня створити свої окремі політичні проекти за рахунок електорату, який ще не визначився зі своїми уподобаннями на

місцевому рівні, зокрема, виборців колишньої партії регіонів.

Місцеві вибори 2015 та 2020 років загалом продемонстрували ефективність та результативність електоральної діяльності зазначених регіональних проєктів. Як доводить українська виборча історія, виборці підходять з різними критеріями до загальнонаціональних та місцевих виборів. І, здається, на місцевих виборах вимоги до кандидатів є менш суворими. І тому у представників регіональних бізнесових груп з'являється значний простір для маневрування. Не потрібно пропонувати виборцям якісь складні програми, достатньо роздати продуктові набори, надати інші послуги, провести розважальні заходи. Траплялися випадки простого продажу відомого партійного бренду у рамках такої собі політичної франшизи, коли певна частина регіональної еліти використовує вже існуючу модель політичної партії з гаслами, прийнятними і зрозумілими для виборців, а то й і просто прийнятну назву вже реалізації власних цілей та інтересів. Загалом же їх усіх можна об'єднати під єдиною назвою «партійно-електоральні машини».

Отже за підсумками останніх місцевих виборів сформувалися такі типи регіональних партій, які повністю відображають українські політико-електоральні реалії.

1. Випадкові локальні партії – політичні сили, чия регіональна локалізація пов'язана з дієздатністю одиничних місцевих осередків партії або надання партійного бренду зацікавленим учасникам виборчого процесу в окремих адміністративно-територіальних одиницях.
2. Регіональні політичні машини», здатні забезпечувати політичний і адміністративний контроль на території регіону, утримуючи політичне лідерство в окремих містах і районах.
3. Партії одного регіону – політичні сили, які висунули свої виборчі списки лише в межах однієї області, однак здобули представництво лише в частині місцевих рад. Такими партіями можна вважати дві закарпатські угорські партії.
4. Партії виборчого округу – партії, чий електоральні зусилля зосереджені на території одного-двох одномандатних виборчих округів по виборах народних депутатів України.
5. Партії одного міста – політичні сили, чия електоральна активність

сконцентрована в одному місті (лише або переважно) і спрямована на підтримку чинного мера або політика, який прагне здобути посаду міського голови. Їх метою є формування у місцевій раді лояльної мерові депутатської фракції. 6. Партії одного району – локальні партії, чиї політичні амбіції обмежуються рівнем одного району. 7. Партії – дочірні підприємства, що створюють компанії для захисту власних бізнесових інтересів по за їх знаходження [46].

Отже, на сучасному етапі трансформації партійної системи України та розбудови мережі регіональних партій питання поширення сепаратистських тенденцій на порядку денному не стоїть. Російська військова агресія остаточно зняла будь які питання з цього приводу. Чисто гіпотетично загрозу сепаратизму можуть нести представники угорських етнічних партій на Закарпатті. Але тут все залежатиме від широкого контексту україно-угорських відносин. Загалом же регіональні партії мають залишатися у політичному просторі України, як представники інтересів регіонів.

3.2. Регіональні партії в Україні: подальші перспективи

В Україні законодавством не передбачено створення суто регіональних партій. Не можна дати однозначну відповідь, чи це узгоджується з політикою децентралізації і забезпечує права регіонів на свою суб'єктність. Багато раз ми були свідками, коли регіони, користуючись слабким контролем центру, ставали на позиції відвертого сепаратизму. Але все ж таки практика регіоналізації політичного простору підтверджує демократичну регіональну політику держави. Свідченням такої необхідності є висновки Венеціанської комісії стосовно можливостей створювати регіональних партій. На думку її експертів, громадяни мають право об'єднуватися в групи, обмежуючи сферу своєї діяльності до регіонального або місцевого рівнів та до місцевих і регіональних виборів [9]. Йдеться про необхідність встановлення чіткого правового механізму регулювання їхньої діяльності та узгодження їхніх відносин з центром. До речі,

у багатьох країнах Європейського Союзу законодавством розмежовані партії двох зазначених видів. Кожному чітко визначені вимоги щодо організаційної структури та основних компетенцій і повноважень.

В Україні, незважаючи на суттєві зміни в інституті місцевого самоврядування у сторону надання йому більших повноважень, воно поки що не склалось саме як цілісна система, в якій цілком органічно можуть діяти регіональні партії. Власне і регіональних партій у класичному розумінні також немає. Зрозуміло, що в умовах збройної агресії і тимчасової окупації окремих регіонів місцеве самоврядування не може працювати у повному обсязі. Але є причини суто внутрішнього характеру. За результатами виборів 2015 та 2020 років в Україні на рівні регіонів «сформувався специфічний інститут – регіональні групи впливу (РГВ). Вони являють собою неформальні союзи місцевих політичних еліт, які значною мірою контролюють ситуацію на локальному рівні. Неформальний статус дозволяє РГВ реалізовувати гнучку і ефективну політику захисту групових інтересів як на рівні регіону активності, так і в стосунках з центральною владою. Використовуючи самоврядування, впливаючи на інститути центральної вертикалі, контролюючи економічне життя та інформаційне поле регіонів, РГВ перетворились у реальну силу практично у кожній області» [23]. Ці структури взагалі не претендують на вихід на загальнонаціональний рівень. Можливо, саме в такий спосіб і можна забезпечити дієвий баланс між центральним і місцевим рівнями влади саме в українських реаліях і саме на нинішньому етапі. Важливо, щоб вони усвідомлювали необхідність такого балансу. Поки не впровадженні у практики норми, які чітко регулюватимуть зазначені відносини, доцільно запровадити певну угоду щодо його дотримання. До того ж не варто заходити на «чужу» територію для встановлення «своїх» правил гри. Звичайно, таку політику важко назвати публічною, але принаймні вона буде забезпечувати необхідний рівень стабільності.

Тому, на думку автора, в Україні є потреба у запровадженні інституту регіональних партій, зважаючи на ідейно-політичну гетерогенність її території.

Хоча, зрозуміло, це не є питання нинішнього політичного порядку денного. Але на теоретичному рівні воно потребує подальшої розробки. Українські регіональні політичні партії, незважаючи на всі проблеми свого функціонування загалом створюють умови для відносної публічності та відкритості регіональної політики. Навіть у нинішніх умовах цілком реально здійснювати взаємодію між центром і регіонами у режимі постійно діючого діалогу, оскільки конфліктність не представляє інтерес для жодного політичного актора. «Результатом такого діалогу має стати формування нового умовного «пакту еліт». Тобто, центр і регіони мають досягти політичної домовленості щодо: розподілу повноважень; системи і процедури призначень на ключові посади, які є важливими і для центру, і для локальних еліт; умов та порядку представлення інтересів регіонів на центральному рівні. Цей «пакт еліт» має забезпечити взаємну відповідальність центру і регіонів щодо реалізації владних повноважень» [23]. Найкраще, якби результати таких пактів фіксувалися на нормативно-правовому рівні і набували універсального характеру. У такому разі забезпечується реальна можливість для формування всеукраїнського політичного порядку денного, який включатиме загальні принципи взаємодії різних владних рівнів.

Регіональні партії відкривають широкі можливості для реалізації принципів соціальних ліфтів, тобто, здійснення вертикального зростання політичного статусу, від регіонального рівня до загальнонаціонального. Регіональні партії – це досить оптимальна школа для подальшої політичної кар'єри. Відсутність у регіональних політиків такої змоги є характеристикою політичного життя України 2020-2013 років. Влада була жорстко централізована, а ліфти працювали тільки у визначених і дозволених регіонах. В основній масі регіонів політична структуризація існувала на основі а олігархічних угруповань. На регіональному рівні у політиці була відсутня не те що публічність, навіть будь яка конкуренція між цими угрупованнями.

Події Революції Гідності суттєво змінили принципи регіональної політики. Для представників регіонів відкрилися шляхи для соціальних ліфтів. Це одразу ж позначилось на результатах виборів до Верховної Ради у жовтні 2014 року.

Значну кількість депутатських місць у ній посіли місцеві громадські активісти. Серед переможців парламентських виборів були новостворені партії: БПП «Солідарність», Народний фронт, Об'єднання «Самопоміч». До їх складу, крім, суто професійних політиків увійшли військові, волонтери, громадські діячі. Найбільш активно регіональний актив розгорнув свою діяльність на місцевій виборчій кампанії 2015 року. Тут вже активно проявили себе регіональні партії. І як такий соціально-політичний ліфт їм не був потрібний. Вони чітко визначили своїм пріоритетом здобуття влади в органах місцевого самоврядування. «Перехід на центральний рівень на даному етапі перестав бути магістральною метою регіональних еліт. А дистанціювання від національних брендів дозволило регіональним лідерам сформувати «паралельну» локальну політичну реальність» [23].

Децентралізація суттєво підкоригувала основні пріоритети українських політиків. Насамперед вони чітко розділилися на дві великі частини за своїми стратегічними орієнтаціями, причому не перетинаючись між собою. Важливою характеристикою перехід місцевих бюджетних ресурсів у сферу виключної регіональної конкуренції. Тобто, регіональні партії отримали значний сенс у своєму існуванні. Їхнє функціонування набуло раціонального змісту. Щоправда, повноцінними партіями їх поки що називати не варто. Йдеться про регіональні групи впливу, історія яких сягає ще у радянські часи. За перших років незалежності такі групи набули ознак олігархічних, поєднуючи політичний вплив з економічним. У подальшому їхня впливовість видозмінювалась, але загалом суттєво збільшувалась. Все залежало від особистостей президентів. Тому можна відзначити, що регіональні групи впливу, поступово перетворюючись у регіональні партії, остаточно стали самостійними політичними акторами. Їхній офіційний статус отримав свою легітимацію напередодні виборів 2015 року.

Вже на місцевих виборах діяльність регіональних партій виявила нові тенденції і характеристики. Жодна з них в жодній обласній чи міській радах не отримала контрольного пакету голосів. Це означає, що вони мають чітко

дотримуватися компромісів у відносинах між собою. В обласних радах обирати голів, які влаштовуватимуть принаймні більшість. Складніше у міських радах. Там голів обирають виборці. Такі проблеми, до речі, проявилися на Полтавщині. Майже однакові партійні склади в обласні та міській радах співіснують абсолютно по-різному. У порівнянні з виборами 2015 року, кількість рад, очолюваних представниками регіональних партій, у 2020 році збільшилася з двох до шести. На рівні обласних центрів такі партії досягли ще більших електоральних успіхів.

За результатами місцевих виборів фактично в жодній обласній раді немає переважання регіональних осередків всеукраїнських партій, натомість регіональні партії мають потужне представництво. А в умовах децентралізації влади це суттєво зменшує контроль центру за діяльністю місцевого самоврядування насамперед у питаннях розпорядження та використання місцевих ресурсів. Добре це чи погано, однозначної відповіді, на думку автора, немає. Тому все таки потрібне інституційне представництво інтересів адміністративно-територіальних одиниць у формі регіональних партій. Тоді хоча би буде зрозуміло, хто несе відповідальність за ситуацію. Зараз склалась чітка тенденція, що регіональні групи впливу поступово відмовляються від використання всеукраїнських брендів на місцевих виборах, а все більше орієнтуються на формування власних політико-електоральних проєктів. На нинішній час вони фактично є єдиною формою інституціалізованого політичного життя на регіональному рівні. Тому проста заборона чи перешкодження їхній діяльності не дасть необхідних результатів. Поки що саме на їх основі можна регулювати регіональну політику, щоби запобігти щонайменше на поточний момент феодалізації регіонів. Необхідно запровадити прозорі механізми інтеграції регіональних груп впливу в загальнонаціональне політичне життя. Оскільки, незважаючи на їхній неформальний статус, їхню присутність неможливо, навіть небезпечно не помічати. Тому держава має створити всі умови для діяльності регіональних політичних партій, спонукати їх до відкритості, демократичності. Вони мають комунікувати з громадськістю. Для

цього необхідно створити постійно діючі онлайн-платформи. У виборчому законодавстві стосовно місцевих виборів необхідно визначити виключно прозорі механізми виборчих кампаній, чіткі вимоги до них щодо змісту програм, форм агітації тощо. Саме дасть змогу перетворити неформальні, але впливові регіональні групи впливу на цілком легальні регіональні партії.

Отже, регіональні партії вже тривалий час існують у політичному просторі України. Але вони ще не склались як інституціалізовані легальні механізми представництва інтересів регіонів країни. Вони існують більше у вигляді неформальних регіональних груп впливу. Їхня діяльність більшою мірою пов'язана з реалізацією інтересів окремих регіональних бізнесових груп. А це не дає змоги забезпечити публічність, прозорість та вільну конкурентність у політичному житті регіонів. Але, виходячи з чинної ситуації, такі реалії необхідно враховувати, не ігноруючи присутність. Цих регіональних груп. Держава має реалізовувати заходи для спонукання їх до відкритості діяльності, максимальної комунікації з владою і громадськістю, чіткого визначення правил проведення виборчої кампанії на місцевих виборах. Функціонування регіональних партій має здійснюватися в інтересах мешканців регіонів.

ВИСНОВКИ

Диференційованість структури суспільства породжує необхідність існування різноманітних партій. Відмінність у підходах щодо різних шляхів розвитку суспільства склалась історично внаслідок суспільних розколів, які склалися протягом історії людства. Одними із найперших були розколи по лініях «центр-периферія» та «місто-село». Вони були зумовлені різними історичними передумовами і стали першою підставою для формування політичних партій.

З часом механізми інституціоналізації регіонального представництва у політичній сфері суттєво змінилися. Зокрема, вони втілилися у створення регіональних та етнорегіональних партій. Крім потреб суто регіонального представництва, існує ще одна причина існування таких партій. На межі ХХ-ХХІ століть етнічна приналежність стала відігравати важливу роль у визначенні засад ідентичності. Можливо, це пов'язано з процесами глобалізації, коли розмиваються національні кордони. Тому політичні партії розглядаються як спосіб зберегти свою унікальність на регіональному рівні.

Регіональні/етнорегіональні партії є невід'ємним інститутом політичних і партійних систем демократичних країн. Але в різних регіонах Європи вони відображають різні характеристики політичного життя. Якщо в Західній та Центральній Європі вони виступають інструментом представництва позицій регіонів на загальнонаціональній політичній арені. Вони одночасно беруть участь на парламентських і місцевих виборах, що дає їм змогу сприяти комплексній реалізації інтересів на різних рівнях.

Передумови появи такого типу партій мають різне походження. Насамперед це прагнення представників різних етнічних груп та мешканців історично складених регіонів зберегти свою ідентичність в умовах глобалізації і стирання національних кордонів. З іншого боку, паралельно з інтеграцією передусім в країнах Європейського Союзу відбувається процес регіоналізації. Він передбачає тісну міжрегіональну взаємодію. Все це потребує певної інституціоналізації механізмів політичного представництва інтересів регіонів та

етнічних спільнот.

В Україні тут процес політичної регіоналізації носив дещо інший характер. У 1990-х роках партії територіальної локації розташовувалися в основному у Донецькій та Луганській областях, Автономній Республіці Крим. Вони мали відверто проросійське спрямування та ще й дехто з кримінальним забарвленням. Починаючи з 2000-х років починається формування регіональних партій, але лише з декларуванням ідеї представництва регіональних інтересів. Насправді це було пов'язано з прагненням повністю опанувати владним ресурсом на відповідному територіальному рівні в обмін на лояльність центральній владі. І лише з 2014 року у контексті політики децентралізації розпочалося масова розбудова мережі регіональних партій. Але це робилося чітко під місцеві вибори, щоб забезпечити гарантоване потрапляння в органи місцевого самоврядування представників регіональних еліт. Така тенденція чітко простежувалася на місцевих виборах 2015 та 2020 років. Такі партії часто вдавалися до маніпулювання, розігруючи карту регіонального патріотизму. Загалом же вибори пройшли прозоро і демократично. Виборці дійсно віддали перевагу місцевим партійним брендам над загальнонаціональними.

Регіональні партії вже тривалий час існують у політичному просторі України. Але вони ще не склались як інституціалізовані легальні механізми представництва інтересів регіонів країни. Вони існують більше у вигляді неформальних регіональних груп впливу. Їхня діяльність більшою мірою пов'язана з реалізацією інтересів окремих регіональних бізнесових груп. А це не дає змоги забезпечити публічність, прозорість та вільну конкурентність у політичному житті регіонів. Але, виходячи з чинної ситуації, такі реалії необхідно враховувати, не ігноруючи присутність. Цих регіональних груп. Держава має реалізовувати заходи для спонукання їх до відкритості діяльності, максимальної комунікації з владою і громадськістю, чіткого визначення правил проведення виборчої кампанії на місцевих виборах. Функціонування регіональних партій має здійснюватися в інтересах мешканців регіонів.

СПИСОК ВИКОРИСТАНИХ ДЖЕРЕЛ

1. Бевз Т. Трансформація виборчої системи в умовах української політичної дійсності. *Наукові записки Інституту політичних і етнонаціональних досліджень ім. І. Ф. Кураса*. 2010. Вип. 6. С. 6-17.
2. Бернацький Б. Позбавлення та обмеження активного виборчого права у контексті міжнародних виборчих стандартів та демократичних принципів. *Український часопис міжнародного права*. 2016. № 3. С. 67-76.
3. Буян К. Виборчі технології як засіб маніпулювання електоральними настроями. *Сучасна українська політика. Політики і політологи про неї*. 2008. Вип. 14. С. 216-224.
4. Виборчий процес 2019 року в Україні у світлі суспільних очікувань / за ред. О. М. Майбороди. Київ: Інститут політичних і етнонаціональних досліджень ім. І. Ф. Кураса НАН України, 2019. 232 с.
5. Державне політичне правління і національна єдність: аналітична доповідь / за ред. О. М. Майбороди. – Київ: ІПіЕНД ім. І. Ф. Кураса НАН України, 2017. 248 с.
6. Галіахметов І. А. Виборчий процес місцевих виборів як складова муніципально-правового режиму. *Вісник Центральної виборчої комісії*. 2016. № 2. С. 56-61.
7. Голуб А. Переддень нового циклу. *Український тиждень*. 2020. №43. С. 17–22.
8. Громадське спостереження за черговими місцевими виборами 2015 р. Підсумковий звіт / О. Айвазовська та ін. Київ: Опора, 2016. 247 с.
9. Європейська комісія «За демократію через право» (Венеційська комісія). Доповідь про пропорційні виборчі системи: розподіл мандатів усередині партійних списків (відкриті/закриті списки). URL: <http://www.ucirp.org.ua/publicdocs/Venice.pdf>
10. Зміни політичних режимів і перспективи зміцнення демократії в Україні: монографія / авт. кол.: Г. І. Зеленько (керівник, наук. ред.). Київ : ІПіЕНД

ім. І. Ф. Кураса НАН України, 2021. 416 с.

11. Іванов М. Теоретичні засади та практичні завдання оптимізації політичної системи сучасного українського суспільства. *Політичні дослідження*. 2023. №1. С. 36-47.

12. Кармазіна М. Політичні партії в Україні. 2014–2017 рр. Київ : ІПіЕНД ім. І. Ф. Кураса НАН України. 2018. 168 с.

13. Кармазіна М. Регіональні політичні партії в Україні. *Наукові записки. ІПіЕНД ім. І. Ф. Кураса НАН України*. 2020. Випуск 1. С. 3-54.

14. Кармазіна М. Тридцять років української багатопартійності (кінець 1990 – початок 2020 рр.). Київ: ІПіЕНД ім. І. Ф. Кураса НАН України, 2020. 88 с.

15. Кармазіна М., Бевз Т., Горбатюк М., Зорич О. Регіональні політичні еліти в Україні: особливості формування, цінності та ідентичності (кінець 1991–2019 рр.). Київ : ІПіЕНД ім. І. Ф. Кураса НАН України, 2020. 264 с.

16. Ключев О., Неберикут О. Виборча реформа: шлях довжиною в десятиліття. Київ, 2021. 50 с.

17. Копинець Ю. Ю. Вплив сучасних тенденцій розвитку партійних систем країн європейського союзу на еволюцію та функціонування партійної системи України : дис. ... канд. політ. наук : 23.00.02. Ужгород, 2021. 269 с.

18. Кочубей Л. О. Виборчі технології: політологічний аналіз (на прикладі виборів до парламенту сучасної України): монографія. Київ: Юридична думка, 2006. 280 с.

19. Кризи політичного розвитку в Україні: причини, зміст і способи нівелювання : монографія / авт. кол.: Г. І. Зеленько (керівник, наук. ред.), Р. В. Балабан, С. Г. Брехаря, Л. Л. Кияниця, О. Ю. Кондратенко, Н. В. Кононенко, Т. М. Ляшенко. Київ : ІПіЕНД ім. І. Ф. Кураса НАН України, 2022. 352 с.

20. Лебедюк В. Динаміка партійної конкуренції в Україні: порівняльний аналіз результатів виборів на регіональному та національному рівнях. Політичні партії і вибори: українські та світові практики: зб. ст. і тез за результатами наук. конф. «Політичні партії і вибори: українські та світові практики» (пам'яті Юрія

- Романовича Шведи, м. Львів, 9 лис. 2019 р.). Львів: ЛНУ імені Івана Франка, 2020. Вип. 4. С. 57-67.
21. Манайло-Приходько Р. Ю., Остапець Ю. Регіональний вимір розвитку та функціонування партійної системи України. Монографія. Ужгород : Вид-во "РІК-У", 2020. 388 с.
22. Місцеві вибори 2020: аналіз вікової структури виборців. Група «Рейтинг». URL: http://ratinggroup.ua/research/ukraine/mestnye_vybory_2020_analiz_vozrastnoy_struktury_izbirateley.html?fbclid=IwAR1N5yZPO0cdCsmYPTpg2run7Zyy0EkG9I7eBZfhYbwnpaqxft-IPEID54
23. Нагірний В., Васильченко С., Мироненко Є., Денисенко В. Партії регіонів: у що і як грають регіональні групи впливу на полях незавершеної децентралізації. URL: <https://uifuture.org/publications/dopovid-vidnosyny-kyueva-i-regioniv-perezavantazhennya/>
24. Неберикут О. Як працюватиме нова пропорційна виборча система на місцевих виборах. URL: https://www.oporaua.org/news/vybory/mistsevi-vybory/mistsevi_2020/20352-iaak-pratsiuvatime-nova-proportsiina-viborcha-sistema-na-mistsevikh-viborakh.
25. Остапець Ю., Копинець Ю. Регіональні особливості електоральних практик в Україні у контексті місцевих виборів 2020 року. Політичні партії і вибори: українські та світові практики: зб. ст. і тез за результатами п'ятої міжнародної наукової конференції «Політичні партії і вибори: українські та світові практики» (пам'яті Юрія Романовича Шведи) від 28 листопада 2020 року / за ред. А. Романюка і В. Литвина. Львів: Львівський національний університет імені Івана Франка, 2021. С. 14-33.
26. Остаточний звіт за результатами спостереження Громадської мережі Опора на місцевих виборах – 2020. Загальна редакція Ольга Айвазовська. Київ, 2021. 140 с.
27. Павленко І. Аналіз результатів виборчої кампанії до місцевих органів влади 25 жовтня 2020 р. Аналітична доповідь. URL: <https://niss.gov.ua/sites/default/files/2020-12/analit-dopovid-2.pdf>.

28. Пархоменко С. Регіональні партії: чи є загроза національній безпеці. URL: <https://petrimazepa.com/ru/hiddenthreat.html>
29. Перші місцеві вибори в Україні в умовах пандемії та децентралізації пройшли з рекордно низькою явкою та без абсолютних переможців. URL: <https://www.ukrinform.ua/rubric-elections/3142240-miscevi-vibori2020-pidsumki-tendencii-ta-so-bude-dali.html>
30. Пирожков С. І. Національна стійкість України: стратегія забезпечення. *Український географічний журнал*. 2022. № 2 (118). С. 3–10.
31. Політична система України: конституційна модель та політичні практики : монографія / кол. авт.: Зеленько Г. І. (кер., наук. ред.) та ін. Київ : ІПіЕНД ім. І. Ф. Кураса НАН України, 2023. 536 с.
32. Політична енциклопедія. Редкол.: Ю. Левенець (голова), Ю. Шаповал (заст. голови) та ін. Київ: Парламентське видавництво, 2011. 808 с.
33. Політичний процес у незалежній Україні: підсумки і проблеми: монографія. Вид. 2-ге, доп. Київ : Інститут політичних і етнонаціональних досліджень ім. І. Ф. Кураса НАН України, 2022. 704 с.
34. Потапенко В., Павленко І. Внутрішньополітичні загрози під час війни та у повоєнний час: пошук шляхів мінімізації. *Політичні дослідження*. 2023. № 2. С. 87-102.
35. Приходько С., Ільченко А., Макарець С. Політична система України у контексті багатокомпонентних класифікацій. *Політикус*. 2021. Вип. 5. С. 65–70.
36. Розанвалон П. Демократична легітимність. Київ: Вид. дім «Києво-Могилянська Академія», 2009. 287 с.
37. Романова В., Умланд А. Відносини по лінії центр-периферія в Україні: ресурси підвищення стійкості держави. *Політичні дослідження*. 2023. № 2. С. 103-122.
38. Романова В., Умланд А. Реформа децентралізації в Україні: перші результати та виклики. *Політичні дослідження*. 2021. № 1. С. 41–51.
39. Таран С. Клієнтелізм як вияв регіоналізму: досвід вивчення у світі і в Україні. URL: <http://idi.kiev.ua/2013/06/01/klientelizm-yak-viyav-regionalizmu/>

40. Трансформація партійної системи: український досвід у європейському контексті / За ред. Ю. Якименка. Київ: Центр Разумкова, 2017. 428 с.
41. Фесенко В. Політичні тенденції листопада 2020 року. URL: <https://blogs.pravda.com.ua/authors/fesenko/5fce8727bc98d/>
42. Центро-периферійні взаємодії в умовах децентралізації: регіональний і локальний вимір : монографія. Львів : ДУ «Інститут регіональних досліджень імені М. І. Долишнього НАН України», 2021. 292 с.
43. Чебаненко О. Регіони України: загальний нарис політичного, економічного та соціального розвитку. URL: https://www.parlament.org.ua/docs/files/8/1190041274_ans.pdf
44. Шаповал В .М. Конституційне право зарубіжних країн: підручник. Київ: Ін Юре, 2015. 320 с.
45. Яковюк І. В. Європейський регіоналізм у контексті розбудови Європейського Союзу. *Державне будівництво та місцеве самоврядування*. 2004. № 8. С. 57-68.
46. Янішевський С. Локальні політичні проекти: чинники виникнення та перспективи політичної діяльності (за підсумками місцевих виборів-2015). URL: https://niss.gov.ua/sites/default/files/2016-07/lokalni_prosesu-7d35f.pdf
47. Ясінська А. Ю. Поведінка виборців, що не визначилися в електоральних процесах в Україні та європейських країнах (2010–2019): монографія. Київ : ІПіЕнд ім. І. Ф. Кураса НАН України, 2022. 328 с.
48. Brancati D. The origins and strengths of regional parties. *British Journal of Political Science*. 2007. Volume 38. Issue 1. P. 135–159.
49. Caramani D. The nationalization of politics: The formation of national electorates and party systems in Western Europe. Cambridge : Cambridge University Press, 2004. 369 p.
50. Chandra K. What is an ethnic party? *Party Politics*. 2011. № 2. P. 151–169.
51. Dandoy R. Ethno-regionalist parties in Europe: a typology. *Perspectives on Federalism*, Vol. 2, issue 2, 2010. P. 195-220.
52. Downs A. An economic theory of democracy. New York : Harper and Brothers? 1957. 306 p.

53. Duverger M. Political parties: their organization and activity in the modern state. Wiley, 1963. 439 p.
54. Hepburn E. Introduction: Reconceptualizing Sub-State Mobilization. *Regional & Federal Studies*. 2009. № 4-5. P. 477–499.
55. Higley J. Continuities and Discontinuities in Elite Theory. The Palgrave Handbook of Political Elites. 2018. P. 25-40.
56. Janda K. Comparative Political Parties: Research and Theory. Political Science: The State of the Discipline II Washington, D.C.: American Political Science Association, 1993. P. 163-191. URL: https://janda.org/comparative%20parties/Janda_on_parties.htm
57. Koev D. Why ethnic parties? A new theory of ethnic minority political strategy in Europe. *Nations and Nationalism*. 2019. № 1. P. 229–297.
58. Lipset M., Rokkan S. Cleavage Structures, Party Systems and Voter Alignment. Party Systems and Voter Alignments. New York: Free Press, 1967. 64 p.
59. Lipset S. M., Rokkan S. Party Systems and Voter Alignments: Cross-National Perspectives. *Acta Sociologica*. 1969. Vol. 12. No 4. P. p. 234-237.
60. Sartori G. Parties and Party Systems: A Framework for Analysis. Cambridge : Cambridge University Press, 1976. 340 p.